

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav politologie

Bakalárska práca

Zuzana Zoláková

**Občianska neposlušnosť v súčasnej liberálnej
demokracii**

**The Concept of Civil Disobedience in the
Comtemporary Liberal Democracy**

Praha 2010

vedúci práce: Doc. PhDr. Milan Znoj, Csc.

1 Úvod

Občianska neposlušnosť je medziodborovým problémom, ktorý sa týka oblasti práva, politickej teórie rovnako ako náboženstva alebo filozofie. V jadre problematiky stojí otázka: „Je v právnom štáte prípustné, aby jednotlivec alebo skupina výberovo neuposlúchla niektoré zákony? Je porušenie zákona z dôvodu svedomia takéto konanie trestné?“

Z hľadiska politickej teórie je možné občiansku neposlušnosť chápať nielen ako otázku konfliktu svedomia a právnej povinnosti, ale aj ako politický prostriedok, radikálnejšiu formu prejavu názoru, pričom samotný akt neposlušnosti nemusí týkať konkrétne namietaného zákona. Dynamickosť a premenlivosť javov, ktoré bývajú označené ako občianska neposlušnosť spôsobujú, že definícia pojmu a snaha o odlíšenie občianskej neposlušnosti od tzv. námietky svedomia alebo politického odboja je pravidelnou súčasťou pojednaní o občianskej neposlušnosti.

Druhým nezanedbateľným aspektom je následná snaha zdôvodniť (podložiť) občiansku neposlušnosť ako prijateľný prostriedok politického boja, ktorý musí rešpektovať isté pravidlá, aby bol uplatniteľný prípadne neuplatniteľný v liberálne demokratickej spoločnosti. V súlade s názorom prof. Baršu nachádzame dva druhy občianskej neposlušnosti: liberálne a republikánske zdôvodnenie občianskej neposlušnosti. Zásadný rozdiel spočíva v centre pozornosti jednotlivých prístupov: zatiaľ čo liberálny prístup, ktorý v tejto práci podľa autorkinho názoru prezentuje Ronald Dworkin, John Rawls a Joseph Raz spája občiansku neposlušnosť s rozvojom katalógu individuálnych práv a slobôd alebo sleduje korigovanie možných nespravodlivostí v spravodlivo usporiadanej spoločnosti, ktorá stojí na princípe rovnosti a férovosti, pre republikánsku koncepciu je charakteristické, že sa sústreďuje najmä na spôsob utvárania a formulovania politických priorít a následných rozhodnutí. Pod akty občianskej neposlušnosti tak spadajú aj prejavy nespokojnosti s konkrétnymi politikami častokrát z oblasti zahraničnopolitických vzťahov.

Pre oba typy neposlušnosti dokážeme nájsť historické príklady. Liberálne chápanie občianskej neposlušnosti prezentuje podľa nášho názoru v širšom slova zmysle prípad Henryho Thoreau alebo protestné hnutie za občianske práva v USA v šesťdesiatych rokoch dvadsiateho storočia. Druhý prístup prezentujú „európske prípady“ protestov proti umiestneniu rakiet Pershing na

území Spolkovej republiky Nemecko alebo najnovší v tejto práci analyzovaný prípad protestov proti výstavbe radarových základní v Českej republike a Poľsku.

Cieľom práce je pojednať o rôznych koncepciách a obhajobe občianskej neposlušnosti v diele vyššie uvedených autorov a následne ich aplikovať na verejnú debatu, ktorá prebehla vo veci hladovky dvoch aktivistov proti umiestneniu americkej radarovej základne v Českej republike.

2 Liberálna koncepcia občianskej neposlušnosti

2.1 Ronald Dworkin

2.1.1 Občianska neposlušnosť ako tzv. „test case“

Ronald Dworkin v polemike o vzťahu medzi právom a morálkou reprezentuje podľa teórii právneho myslenia iusnaturalistický (prirodzenoprávny) prúd, ktorý, ak chceme hrubo zovšeobecniť, stavia princípy nad obsah pozitívneho práva. V Dworkinovom prípade je normatívny obsah súčasťou práva, je prítomný v kritériách (princípoch), ktoré nemusia byť nutne pozitívne vyjadrené. Napriek tomu, sú spoločnosti dostatočne jasné nato, aby boli merítkom pre posúdenie protichodných právnych názorov. O občianskej neposlušnosti rozmýšľa ako o jave, ktorý súvisí s činnosťou práva a s tzv. law in action (živým právom). Živé právo sa vo významných prípadoch disentu (nesúhlasu) odrazí aj v teórii práva.

Ronald Dworkin analyzoval prvýkrát problém občianskej neposlušnosti vo svojej najznámejšej práci *Taking rights seriously*, čiastočne v reakcii na prípady „neochoty“ narukovať do americkej armády a tým uposlúchnuť zákony o povinnej vojenskej službe v čase vojenskej angažovanosti Spojených štátov vo Vietname. Dworkin v reakcii na kritiku disidentov a hlasy, ktoré požadovali ich odsúdenie, relativizuje jednoduchú rovnicu-že každé porušenie zákona si zasluhuje trest. Spochybnil jednoznačnosť dištinkcie medzi dvoma prípadmi: porušením platného zákona a následným potrestaním a porušením neústavného zákona, čo zaručuje beztrestnosť konania, tým že zavádza skupinu tzv. „pochybných“ zákonov. Pod pochybnými právnymi aktmi rozumie také akty, pri ktorých existuje významný počet ľudí, ktorí sa ocitnú v pokušení „pochybné akty“ nedodržiavať. Pre posúdenie platnosti takýchto zákonov je dôležitý vzťah ku každodennej politickej morálke, ktorá je dynamická (premenlivá).¹ To značí, že to, čo je dnes posúdené v sporných prípadoch (v ktorých sa uplatňujú pochybné zákony) ako nezákonné alebo dokonca neústavné, môže byť o niekoľko rokov pod vplyvom spoločenských zmien posúdené opačne. Dworkin následne uvádza možnosti, ktoré má subjekt práva v prípade, keď je platnosť, prípadne formulácia právnej povinnosti v dotknutom zákone prinajmenšom sporná. Práve to sú situácie, ktoré produkujú akty občianskej neposlušnosti.² V prípade pochybnosti vidí tri možnosti:

¹ Dworkin, R.: *Když se berou práva vážně*, Oikoymenh, Praha 2001, s. 261

² c.d., s. 261

- a) jednať v súlade so zákonom, tak akoby zákon toto konanie s určitosťou vyžadoval
- b) jednať podľa vlastného úsudku, dokiaľ sa autoritatívna inštitúcia nevysloví inak
(do úvahy pripadá niekoľko variant: môže ísť o záväzné rozhodnutie z minulosti, rozhodnutie nižšieho súdu, prípadne rozhodnutie Najvyššieho súdu)
- c) jednať podľa vlastného úsudku aj napriek tomu, že Najvyšší súd rozhodol inak, pretože v anglo- americkom právnom systéme platí, že každý súd môže svoj rozsudok neskôr zmeniť

Ronald Dworkin podporuje tretie stanovisko, pretože akty občianskej neposlušnosti chápe predovšetkým ako prejav nezhodného názoru. Ten nie je v súdnictve ničím neobvyklým, najmä pri rozhodovaní Najvyššieho súdu, a to predovšetkým v sporoch, ktoré zahŕňajú posudzovanie aktov občianskej neposlušnosti. Rovnako je to u kontinentálnych ústavných súdov, kde sa zvykne názor nesúhlasný s rozsudkom zaznamenávať, pretože voči týmto rozhodnutiam nie je možné použiť opravný prostriedok. Rozhodnutie v konkrétnom prípade totiž nemôže vylúčiť skutočnosť, že v budúcnosti dôjde k zásadným spoločenským zmenám, pričom budúce generácie ocenia zachovanie odlišného názoru. Práve preto by nemal byť umlčaný. Podľa Dworkina každé rozhodnutie (dodajme, že najmä v citlivých otázkach, akými sú z histórie segregacionizmu, trest smrti, sloboda prejavu) vyžaduje kritiku, a preto každý nesúhlas obohacuje súdnu prax.³

Ďalším oceníteľným prínosom vytrvalého disentu je, že overuje reakciu spoločnosti na riešenie určitého prípadu, poukazuje na kolidujúce právne princípy nielen v teoretickej rovine, ale preveruje tieto princípy v praxi, tak ako žijú v spoločnosti samej, napriek tomu, že aktéri občianskej neposlušnosti nemusia vnímať svoje konanie ako teoretickú dišputu o právnych princípoch.⁴ Možnosť zásadného rozvratu alebo konfliktu v spoločnosti vyvolaným takouto dišputou Dworkin odmieta vďaka viere, že „o kritériách, na jejichž základe se argumenty posudzujú, existuje dostatečná shoda“⁵, čo podľa jeho názoru znižuje riziko hlbokého rozvratu, ktoré so sebou môže vytrvalý disent priniesť. Tento postoj možno označiť za optimistický už len preto, že priebeh boja za občianske práva neraz dokázal, že uznanie platnosti princípu rovnosti bez ohľadu na rasu malo dlhodobý a niekedy prudký a násilný priebeh.⁶ To nič nemení na tom,

³ Dworkin, R.: *Když se berou práva vážně*, Oikoymenh, Praha 2001., s. 267

⁴ c.d., s. 268

⁵ c.d., s. 272

⁶ Weisbrot, R.: *Freedom bound: a history of american civil rights movement*, Norton, New York 1990

Spilková, E.: *Martin L. King vs. Malcom X [rukopis]: dvě konkurující si vize boje za občanská práva ve Spojených státech amerických*, Praha 2008

že Ronald Dworkin chápe akty občianskej neposlušnosti ako dôležitý nástroj, ktorý spochybňuje zákony z morálnych dôvodov, a tým pomáha uchovávať princípy slobody, spravodlivosti a slušnosti.⁷

Preto sa snaží vyvrátiť obavy z občianskej neposlušnosti a obhajuje jej miesto v liberálnej spoločnosti. Ako sme videli, vníma ju najmä v súvislosti s konkrétnymi prípadmi, ktoré do právnej teórie uvádzajú opačný názor, a preto uznáva, že istá miera neposlušnosti (opačného názoru) spoločnosti neškodí, ba práve naopak. K obhajobe prispieva jednak tým, že v občianskej neposlušnosti vidí vyjadrenie nesúhlasu, ktorého neštandardná forma je tolerovateľná pre svoje lepšie motívy.⁸ Tými sa odlišuje od trestných činov spáchaných napríklad z chamtivosti (krádež) alebo z túžby podvracať štát. Motívom občianskej neposlušnosti je podľa Dworkina primárne konflikt so svedomím. Po druhé, je autor presvedčený, že akty občianskej neposlušnosti vykonávajú často najjolálnejší a najposlušnejší občania, čím sleduje zníženie obáv z „neposlušných“. Navrhuje, aby so zreteľom na tieto skutočnosti uplatnili americkí štátni žalobcovia diskreciu pri posudzovaní prípadov občianskej neposlušnosti. Tá umožňuje posúdiť prípady jednotlivo a upustiť od obžaloby s ohľadom na nízky vek, ekonomické (jediný živiteľ rodiny) alebo psychologické (nezrelosť, neskúsenosť) dôvody. Ďalším z týchto dôvodov hodných zvláštneho zreteľa by podľa Dworkina mohlo byť svedomím motivované konanie. Preto s ohľadom na prospešnosť test cases pre právnu prax i teóriu navrhuje, aby sa v rozhodovaní súdov prihliadalo na svedomím motivované porušenie zákona s toleranciou, aj keď uznáva, že takéto konanie nemôže požadovať imunitu a teda beztrestnosť.

Snaha o presadenie umierneného postoja, ho stavia do polemiky s názorom konzervatívcov, že uznanie výnimky a poskytnutie beztrestnosti, niektorým by znížilo úctu k právu, sťažilo vynútiteľnosť predpisovaného správania a poskytlo možnosť profitovať tzv. čiernym pasažierom. Tým, ktorí odmietajú poslúchať niektoré pravidlá, aj keď sami požívajú výhody toho, že väčšina tieto pravidlá (zákony) dodržiava.⁹ John Rawls, ktorého výklad občianskej neposlušnosti bude uvedený v druhej časti, odpovedá na túto námietku konzervatívcov zásadou všeobecnosti, ktorá uznáva „právo každého“ využiť výhodu občianskej neposlušnosti. Na druhej strane ale nepodporuje myšlienku beztrestnosti pre aktérov občianskej neposlušnosti a za jednu z jej charakteristických črt považuje schopnosť aktéra podriaďiť sa autorite zákona a prijať trest.

⁷ Dworkin, R.: Kedyž se berou práva vážně, Oikoymenth Praha 2001, s. 267

⁸ c.d., s. 260

⁹ c.d., s. 260

Ronald Dworkin nesúhlasí ani s prvým ani s druhým tvrdením. Proti názoru konzervatívco-
vamieta ohľaduplnosťou voči disidentom, lebo „*jestliže je zákon nejasný, takže smysluplně lze
tvrdit jedno i druhé, tak se občan, který se drží vlastního úsudku nechová neslušně.(...) Náš stát
má proto zvláštní odpovědnost, aby se pokusil ho chránit a aby jeho osud zmírnil, kdykoli tak
může činit, aniž by značně poškodil jiné politiky.*“¹⁰ Strach z rozvratu, ktorý môže priniesť
pripustenie aktov občianskej neposlušnosti ako relevantných právnych argumentov, vyvracia už
spomínané presvedčenie o dostatočnej zhode na kritériách, ktorá v spoločnosti existuje.

Ronald Dworkin sa pre zachovanie vynútiteľnosti rozhodnutí vôbec zasadzuje len za nevyhnutnú
mieru kriminalizácie takýchto aktov. Vymeranie trestu by podľa jeho názoru malo zohľadňovať
rozsah spôsobenej škody, ktorá závisí od typu právneho pravidla, ktoré je aktom neposlušnosti
porušené. Pokiaľ sú protiprávnym správaním porušené morálne práva jednotlivcov resp. zákony
stojace na ochrane morálnych práv jednotlivcov (zákony o občianskych právach, zákony
ochraňujúce pred násilím) ohľaduplnosť nie je na mieste.¹¹

Okrem porušenia morálnych práv môže vzniknúť aj druhý typ škody, ktorý môžeme označiť ako
poškodenie celkového úžitku spoločnosti (utilitaristické hľadisko). V tomto prípade akt
neposlušnosti odporuje pravidlám, ktoré podporujú isté ekonomické alebo sociálne politiky.
Pokiaľ sa očakávajú značné škody, je podľa Dworkinovho názoru najsprávnejšie vyčkáť, kým sa
jasnejšie nepreukáže výška celkovej škody. Avšak ani značná škoda nemusí zakladať dôvod na
jasnú postihnutelnosť protiprávneho konania, pretože naznačuje dôrazný nesúhlas segmentu
spoločnosti s presadzovanou politikou. Navrhuje tolerantný prístup, ktorý umožní vyzretie
diskusie o ústavnosti toho ktorého zákona. Tým zachová zásadu fair trial, pretože súd vyčká a
nevynesie rozsudok na základe nejasného zákona. Ak by tak učinili a rozsudok vyniesli,
sudcovia (porota) by tým pádom rozhodli aj o ústavnosti a existencii či neexistencii právnej
povinnosti vzhľadom ku konkrétnemu prípadu, čo oslabuje právnu istotu. Podľa Ronalda
Dworkina je spomínaný postup porušením zásady trojdelenia moci, pretože umožňuje súdom
tvoriť právo.¹²

Ani rozhodnutie Najvyššieho súdu nemôže podľa Dworkina definitívne ukončiť polemiku a byť
základom pre jednoznačné odsúdenie disidentov, na ktorých si Ronald Dworkin cení kontinuitu
postoja a vytrvalosť záväzku voči vlastnému svedomiu a presvedčeniu. Nezabúda na fakt, že

¹⁰ Dworkin, R.: *Když se berou práva vážně*, Oikoymenh, Praha 2001, s. 270

¹¹ c.d., s. 273

¹² c.d., s. 275-276, 278

autoritatívne súdne rozhodnutie môže byť len dočasným víťazstvom určitého názoru, ktorý závisí aj od presvedčenia sudcu (sudcov). To je markantné predovšetkým v prípade Najvyššieho súdu. Jeho členovia a ich ideové zameranie je spojené s presvedčením prezidenta a rozložením hlasov v Senáte v čase, v ktorom ich prezident do funkcie nominoval. Teda rozhodnutie Najvyššieho súdu o ústavnosti dotknutého zákona síce znemožní oslobodzujúci rozsudok nižšieho súdu v prospech „neposlušných“, ale nevylučuje Dworkinom akcentovaný model spoločenského konania, ktorý si zachováva presvedčenie o správnosti protiprávneho konania a nesprávnosti autoritatívneho rozhodnutia.¹³

Teóriu o občianskej neposlušnosti ako práve, ktorú zastáva druhý tábor, kritizuje dôkladnejšie v kapitole VII *Když se práva berou vážne*, ktorú detailnejšie rozoberieme v časti 1.1.3. V našom výklade na rozdiel od prof. Baršu, ktorý vidí v Dworkinovom výklade obhajobu občianskej neposlušnosti ako **práva** príslušníka liberálneho spoločenstva na neposlušnosť či priam občiansku povinnosť, uvádzame, že Ronald Dworkin v typológii občianskej neposlušnosti takéto presvedčenie vyvracia. Pod občianskou neposlušnosťou nerozumie právo v užšom slova zmysle, aj keď uznáva správnosť (!) konania súladného s vlastným svedomím.

Je evidentné, že Dworkinov výklad občianskej neposlušnosti je spätý s americkým právnym systémom a jeho praxou. Na jednej strane to umožňuje vnímať občiansku neposlušnosť ako významnú a dôležitú súčasť rozhodovania súdov, ktorá obohacuje právo, ďalej zohľadňuje a odráža právne vedomie určitej skupiny jednotlivcov, rozširuje výklad ústavy nad rámec jej textu v duchu právnych princípov (tzv. aktivistický prístup k ústave) a v neposlednom rade konkretizuje a rozširuje katalóg individuálnych základných práv a slobôd. Okrem iného sa mu úspešne darí zohľadniť pri takomto chápaní občianskej neposlušnosti americkú históriu, keďže je aplikovateľná nielen na prípady protestov proti vojenským odvodom, ktoré autor priamo v príspevku reflektuje alebo len na prípady z dvadsiateho storočia, s ktorými pracuje John Rawls (najvýraznejšie reflektuje nenásilné protesty organizované Martinom Lutherom Kingom). Dworkinovo chápanie má dostatočnú súvislosť so starším problémom náboženskej slobody významným najmä v sedemnástom a osemnástom storočí, kedy išlo predovšetkým o prípady anglických príslušníkov protestantských siekt, baptistov a kvakerov, ktorí odmietali platiť náboženskú daň a týmto činom porušovali svoje povinnosti voči koloniálnej správe Nového Holandska. Nariadenie, ktoré vyžadovalo platenie dane zakladalo všeobecnú povinnosť každého

¹³ Dworkin, R.: *Když se práva vážně*, Oikoymenh, Praha 2001., s. 275-276

usadlíka na podporu jedinej oficiálne uznanej cirkvi, ktorou bola kalvínska reformovaná cirkev. Len tejto cirkvi boli uznané práva na vykonávanie služieb a zvolávanie konventov. Osobám, ktoré si túto povinnosť neplnili hrozila pokuta, voči ktorej sa ohradzovali vyšším Božím zákonom, ktorý uznáva slobodu svedomia od doktrín a príkazov ľudí a tvrdením, že rovnako ako anglickí usadlíci vo vzťahu k anglickému parlamentu aj oni majú právo na samosprávu.¹⁴ Konflikt náboženskej povinnosti a zákonom uloženou povinnosťou vygeneroval tiež prípad Svedkov Jehovových, ktorí odmietali pozdravenie americkej zástavy, tak ako to bolo predpísané žiakom na začiatku každého vyučovacieho dňa.

Dworkinova teória občianskej neposlušnosti ako aktov, ktoré odporujú porušovaniu základných práv a prípad od prípadu pomáhajú stanoviť mieru ústavnej ochrany individuálnych práv voči väčšinovej spoločnosti a štátu, zahŕňa oba prípady, pretože ich na rozdiel od Rawlsovej teórie nevyradzuje z uvažovania o občianskej neposlušnosti ako príklady námietky svedomia pre ich jednotlivý, málo organizovaný, nepolitický a napokon defenzívny (obraný) charakter. Rovnako tak je uplatniteľná na ďalšie významné prípady z americkej histórie z prvej polovice devätnásteho storočia, na prípady abolicionistov, ktorí odmietali poslúchnuť Fugitive Slave Act, ktorý kriminalizoval pomoc otrokom na úteku.¹⁵

Na druhej strane, ale autorov prístup, ktorý úzko súvisí s anglo-americkým spôsobom organizácie súdov, adverzatívnym typom súdneho procesu a významom súdneho rozhodovania pre tvorbu práva, obmedzuje prenosnosť takejto koncepcie občianskej neposlušnosti do kontinentálnej Európy, ktorá rozhodovanie súdov chápe predovšetkým ako aplikáciu platného a účinného práva. Tým neumožňuje sudcom resp. žalobcom (prokurátorom) v jednotlivých prípadoch takú mieru diskrecie a tolerancie voči svedomím motivovaným prípadom porušenia práva či natoľko extenzívny výklad, ktorý môže smerovať nad rámec v ústave alebo medzinárodných zmluvách zakotvených základných práv a slobôd. Okrem toho jeho analýze chýba popri morálnej interpretácii a riešení procedurálnych otázok pre kontinentálne právo charakteristická definícia samotného inštitútu občianskej neposlušnosti a vymedzenie jeho pojmových znakov. K tomuto kroku sa dostáva až o dvadsať rokov neskôr vo svojich neskorších úvahách o protestoch

¹⁴ Hart, E. and others: *The Flushing Remonstrance (1657)* v *Civil disobedience in America: A Documentary History*, ed. Weber, D.R., Cornell University Press 1978, s. 35-38

Backus, I.: *An Appeal to the Public for religious Liberty (1773)* v *Civil disobedience in America: A Documentary History*, ed. Weber, D.R., Cornell University Press 1978, s.49-54

¹⁵ Dworkin, R.: „Civil Disobedience and Nuclear Protest“ v *A Matter of Principle*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1985, s. 104

mierových hnutí proti rozmiestneniu jadrových rakiet, kde zohľadňuje rastúcu diverzitu prípadov občianskej neposlušnosti a v rámci prepracovanejšej definície pojmu občianskej neposlušnosti rozširuje analýzu aj na prípady, v ktorých je predmetom porušenia akýkoľvek zákon, inštitúcia či vládny príkaz, nie práve ten, s ktorým aktér nesúhlasí a voči ktorému protestuje.¹⁶

2.1.2 Typy občianskej neposlušnosti

Ako sme už spomenuli vyššie k problematike občianskej neposlušnosti sa autor vracia s istým časovým odstupom, ktorý vyprodukoval nielen ďalšie a ďalšie prípady občianskej neposlušnosti, ale zároveň zmnožil teoretické úvahy o tomto jave. Tie sa detailnejšie venovali pojmu občianskej neposlušnosti a jej odlišeniu od iných politicky motivovaných konaní, ktoré porušovali platné právo.

Základné odlišovacie znaky občianskej neposlušnosti od obyčajných trestných činov uviedol Ronald Dworkin už v práci *Když se práva berou vážne (Taking rights seriously)*. Občianska neposlušnosť je na rozdiel od iných trestných činov motivovaná vyššími princípmi než je sebecko, hnev, krutosť alebo šialenstvo.¹⁷ Na druhej strane ju od politického odboja odlišuje lojalita aktérov k ústavnému usporiadaniu spoločnosti a k vláde, uznanie ich legitímnosti. Vďaka týmto základným kvalitám má podľa Dworkina občianska neposlušnosť miesto v politickej kultúre Američanov, najmä pre udržovanie tolerancie k odlišnému názoru vo veciach politickej morálky a stratégie.

Ponúknuté odlišenie občianskej neposlušnosti od bežných trestných činov ako aj politického odboja, nevyčerpáva len načrtáva pole, v ktorom sa vo svojej definícii bude autor pohybovať. Aby mohol začleniť všetky zásadné a uznávané prípady občianskej neposlušnosti pod jeden termín, musí pri definícii zohľadniť odlišné motívy a podmienky, za akých boli realizované. Preto rozlišuje tri základné typy občianskej neposlušnosti.

Prvým typom je podľa Dworkina neposlušnosť založená na integrite (*integrity-based*), ktorá by u iných autorov spadala do kategórie námietky svedomia alebo inak povedané odporu z dôvodu svedomia. Jej zásadnou motiváciou je snaha aktéra o zachovanie osobnej integrity, čistého

¹⁶ Dworkin, R.: „Civil Disobedience and Nuclear Protest“ v *A Matter of Principle*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1985, s. 107

¹⁷ Dworkin, R.: „Civil Disobedience and Nuclear Protest“ v *A Matter of Principle*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1985, s. 105

svedomia, ako tomu bolo v prípadoch odporu voči Fugitive Slave Act alebo u vojakov odmietajúcich narukovať do bojov v „nespravodlivej vojne“. Tieto príklady občianskej neposlušnosti dokázala obsiahnuť i Dworkinova raná teória občianskej neposlušnosti.

Nóvum predstavuje úvaha o prípustnosti prejavov násilia v tomto type neposlušnosti. Násilie je podľa Dworkina jednoznačne mimo hru. Tak ako to zdôraznil už prv pri posudzovaní prípadu mužov, ktorí odmietali povolávací rozkaz, občianska neposlušnosť založená na integrite je ospravedlniteľná len dokiaľ rešpektuje základné práva ostatných osôb a nespôsobuje im priamu škodu. Pokiaľ by znižovala celkový spoločenský úžitok alebo nepriamo poškodzovala jednotlivcov je tolerancia voči neposlušnosti stále na mieste (viz pokapitola 1.1.1.).

Problematickejšia je už odpoveď na otázku, ako konať v prípade, že akt občianskej neposlušnosti môže mať za následok zhoršenie postavenia väčšieho počtu osôb a spôsobenie väčšieho zla než je obetovanie jednotlivcovej morálnej integrity. Zodpovedanie dilemy ponecháva Dworkin na morálnej filozofii.

Tomuto typu občianskej neposlušnosti Dworkin nekladie už žiadne ďalšie podmienky, akou je napríklad požiadavka využiť občiansku neposlušnosť až po vyčerpaní všetkých dostupných a legálnych metód (*civil disobedience as the means of last resort*).

Inak je to v prípade druhého typu občianskej neposlušnosti, ktorú spája najmä s hnutím za občianske práva. To bolo známe organizovaním tzv. sit-ins, ktoré zámerne porušovali segregáčne nariadenia a jej aktéri „provokatívne“ používali priestory v reštauráciách, stanicách a na iných miestach, ktoré boli vyhradené len pre biele obyvateľstvo. Takéto akty správne odlišuje od konfliktov morálnej povinnosti, ktorú aktérom ukladá ich svedomie a zákonov či iných vykonávacích opatrení. Narušitelia verejného poriadku konali s cieľom napadnúť a zvrátiť program, ktorý je zákonom podporovanou nespravodlivosťou, programom útlaku väčšiny voči menšine. Tento typ občianskej neposlušnosti označuje ako **neposlušnosť založenú na spravodlivosti** (*justice based civil disobedience*).¹⁸

Opodstatnené využitie tohto druhu neposlušnosti podľa Dworkina vyžaduje vyčerpanie iných dostupných politických prostriedkov na zvrátenie realizovaného politického programu, pretože na rozdiel od prvého typu jeho cieľom nie je obrániť integritu jednotlivcovho svedomia, ktorá nepozná odklad. Neposlušnosť založená na spravodlivosti je inštrumentálna, uchyluje sa

¹⁸ Dworkin, R.: „Civil Disobedience and Nuclear Protest“ v *A Matter of Principle*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1985, s. 108

k protiprávnosti ako k prostriedku politického boja, pričom je príhodné pre stabilitu politického systému požadovať umiernenosť v postupe a konsekvencialistické zhodnotenie celospoločenských dopadov takehoto konania.¹⁹ Občianska neposlušnosť založená na spravodlivosti môže sledovať dvojaký cieľ (stratégiu): *presvedčovaciu stratégiu*, ktorá má za úlohu presvedčiť väčšinu o nespravodlivosti konkrétneho politického programu voči menšine a priviesť ju k prehodnoteniu až upusteniu od realizácie takeého programu alebo *nepresvedčovaciu stratégiu*, ktorá nestavia na schopnosti porozumenia medzi oponujúcimi skupinami, ale zvyšuje celkové náklady na realizáciu nevhodného (nespravodlivého) programu natoľko, aby boli pre väčšinu neúnosné. Motiváciou väčšiny pre upustenie od nespravodlivého konania sa tak stáva nie vlastné presvedčenie (interná skutočnosť), ale vonkajšie objektívne dôvody (neefektívnosť).²⁰ Druhá menovaná stratégia je podľa Dworkina ospravedlniteľná len v prípade, pokiaľ panuje v spoločnosti tak zásadný rozkol, že neexistuje reálny predpoklad, že by ho bolo možné v dohľadnej dobe s použitím presvedčovacej stratégie zmeniť. Preto pripúšťa, že ak nastane posledná spomenutá situácia a menšina má k dispozícii nenásilné formy nepresvedčovacej stratégie, je správne ich použiť.²¹

Posledný typ občianskej neposlušnosti sa týka špecificky mierových hnutí, ktoré protestovali proti rozmiestneniu amerických bojových rakiet na území Spolkovej republiky Nemecko. Motivácia v tomto type neposlušnosti leží v nesúlhlase s väčšinou formulovaným verejným záujmom o určitej politike, ktorá podľa protestujúcich nesprávne stavia najmä na vlastných záujmoch a nie záujmoch celého rozhodnutím dotknutého spoločenstva. Aktéri sú presvedčení o tom, že ich úlohou je poukázať na nevhodnosť určitej politiky nielen pre menšinu (segment v spoločnosti), ale pre všetkých. Dworkin nazýva tento tretí typ neposlušnosti *policy-based*, pretože sa primárne zakladá na hodnotení určitej politiky.²² Rovnako ako v prípade občianskej neposlušnosti založenej na spravodlivosti uznáva dva druhy stratégie: *presvedčovaciu* a *nepresvedčovaciu*. Avšak kým v predošlom type neposlušnosti uznával nenásilné formy nepresvedčovacích taktík na zaistenie sledovaného politického cieľa, v tomto prípade je nutné zastaviť sa pri otázke, či si oponujúca skupina môže vyhradzovať právo nesúlhlasiť so zásadným

¹⁹ c.d., s. 109

²⁰ Dworkin, R.: „Civil Disobedience and Nuclear Protest“ v *A Matter of Principle*, Cambridge, Massachussets, Harvard University Press, 1985, s. 109

²¹ c.d., s. 110

²² c.d., s. 107

pravidlom demokratickeho zriadenia, ktorym je „vacsinový princíp“.²³

V prípade občianskej neposlušnosti založenej na spravodlivosti má nenásilná forma nepresvedčiaceho aktu, ktorá sa odmieta podriaďovať rozhodnutiu väčšiny význam volania po kontrole ústavnosti rozhodnutia väčšiny, ktoré je z hľadiska princípov spravodlivosti potenciálne neplatné. Keďže sa v liberálne demokratickej spoločnostiach kontinentálnej Európy prostredníctvom ústavného alebo správneho súdnictva uznáva zásada súladu všetkých legislatívnych aktov a exekutívnych rozhodnutí s ústavou a zároveň princíp ochrany pred zneužitím štátnej moci je využitie nepresvedčovacích taktík v prípade na spravodlivosti založenej občianskej neposlušnosti v súlade s týmito zásadami. Nepodvolenie sa pravidlu väčšiny je len druhotným prejavom významnejšieho sporu o ústavnosti (spravodlivosti) konkrétneho administratívneho rozhodnutia.²⁴

Naopak, využitie nepresvedčovacích (vydieracích) taktík v prípade *policy-based civil disobedience* je podľa Ronalda Dworkina skôr prekážkou pre otvorenie potrebnej diskusie, ktorá predstavuje jedinou schodnú cestu pre presvedčenie väčšiny v otázke sledovanej politiky. Využitie ráznych protestných akcií bude mať podľa jeho názoru najskôr za následok vystrašenie väčšiny, jej zatrpknutie na stanovisku vládnucích elít a zmarenie diskusie o komplexnej otázke zvýšeného rizika, ktoré so sebou nesie rozmiestnenie rakiet v krajine. Odmieta nemecké protestné hnutie a jeho obhajcov pre nepraktičnosť vydieračského prístupu ku koncepcii občianskej neposlušnosti (*not working theory of civil disobedience*). Nijak ho podľa jeho názoru neospravedlňuje ani fakt, že v stávke sú životy celého spoločenstva, ba ani to, že rozhodnutie bolo prijaté nedostatočne demokratickou procedúrou, teda malou väčšinou. Oba argumenty môže podľa jeho názoru použiť i druhá strana v inej situácii v budúcnosti, pretože nepodriadenie sa princípu väčšiny má rozkladný vplyv na vynutiteľnosť akéhokoľvek rozhodnutia či politiky, dokonca i takej, ktorá by bola v záujme protestujúcich.²⁵

Proti tomuto názoru sa odvolávajú radikálne-demokratický zástancovia občianskej neposlušnosti Cohenová a Arato. Tvrdia, že napriek tomu, že Dworkin je vnímaný ako popredný predstaviteľ iusnaturalistického prístupu k právu a vzťahu práva a morálky, nerozoznáva, že pri svojej argumentácii naďalej zachováva štandardnú liberálnu dištinkciu medzi morálkou a právom.

²³ c.d., s. 110

²⁴ Dworkin, R.: „Civil Disobedience and Nuclear Protest“ v *A Matter of Principle*, Cambridge, Massachussets, Harvard University Press, 1985., s. 111

²⁵ Dworkin, R.: „Civil Disobedience and Nuclear Protest“ v *A Matter of Principle*, Cambridge, Massachussets, Harvard University Press, 1985, s. 113

Legitímny protizákonný akt prichádza do úvahy jedine vtedy, pokiaľ sú narušené individuálne práva, iné dôvody ako rozšírenie verejného dialógu, zaistenie demokratickosti nehrá rolu. Demokracia spočíva v garancii individuálnych práv a zachovaní platnosti pravidla väčšiny a tento morálny základ je nedotknuteľný. Dynamika a zmena je prípustná jedine v rámci interpretácie.²⁶ Je zrejmé, že spor medzi týmito dvoma prístupmi tak ako to formuluje aj prof. Barša spočíva v odlišnom nazeraní na kvalitu a cieľ demokratického procesu. Zatiaľ čo u Dworkina je najdôležitejšou kvalitou demokratického zriadenia delba moci a garancia individuálnych práv, u radikálnych demokratov hrá prím inkluzivita rozhodovacieho procesu a schopnosť demokraticky usporiadanej spoločnosti formulovať v rámci politického rozhodovania predstavy o spravodlivosti a inštitúciách, ktoré ich majú zaisťovať.²⁷

2.1.3 Občianska neposlušnosť - morálne právo?

Otázka, či je občianska neposlušnosť morálnym právom, má význam predovšetkým pre diskusiu o trestnosti/ beztrestnosti svedomím resp. morálkou motivovaného konania. Ronald Dworkin zostáva presvedčený o tom, že nie každé protiprávne konanie motivované svedomím si zasluhuje trest. Zvláštne motivácie majú byť zohľadnené súdom pri vymeriavaní trestu rovnako ako celková prospešnosť pre spoločnosť, ktorá by sa dosiahla uväznením páchatel'a.

Pre posúdenie prípustnosti či neprípustnosti trestu zo strany štátu pre páchatel'ov občianskej neposlušnosti je určujúce, či chápeme občiansku neposlušnosť ako právo jednať podľa vlastného svedomia alebo ako rešpektu hodné konanie, ktoré ale priamo neimplikuje jeho beztrestnosť. Ako zástanca druhej definície Dworkin nesúhlasí s dvoma všeobecne rozšírenými tvrdeniami. Po prvé, s tým konzervatívnym, ktoré sa obáva, že existencia občianskej neposlušnosti a jej podpora znamená beztrestnosť každého svedomím motivovaného protiprávneho konania, čím sa ohrozuje poriadok v spoločnosti. Po druhé s tým liberálnym rawlsovským (no i Sokratovým) tvrdením, že aktér občianskej neposlušnosti sa napriek svojmu „právu“ trestu nevyhýba a vždy sa podvolí autorite práva. Mylnosť oboch stanovísk podľa Dworkina spočíva v terminologickom zmätku, ktorý nerozlišuje medzi dvoma významami termínu *right* (právo a správne). Okrem toho

²⁶ Arato, A., Cohen J.L.: *Civil Society and Political Theory*, Cambridge, Massachusetts, The MIT Press, 1992, s. 568

²⁷ Barša, P.: *Občianska neposlušnosť v súčasnej politickej teórii v Politický extremismus a radikalismus v České republice*, Masarykova univerzita v Brně 1998, s. 55

spochybňuje ochotu „neposlušných“ podrobiť sa trestu, najmä pokiaľ ide o občiansku neposlušnosť založenú na integrite (integrity-based civil disobedience), ktorá nemá záujem na „verejnosti“ svojho konania (dezercie, pomoc otrokom na úteku), ale na obídení právnej povinnosti a zachovaní morálneho postoja. Napriek tomu uznáva, že v určitých prípadoch, predovšetkým u občianskej neposlušnosti založenej na spravodlivosti má podstúpenie trestu inštrumentálny, symbolický a nátlakový význam, najmä vtedy, keď si charakter nespravodlivosti a neochota väčšiny počúvať vyžiada využitie nepresvedčovacej vyjednávajúcej stratégie.²⁸

Ako sme už uviedli, terminologický zmätok nachádza u oboch politických táborov a tvrdí, že práve vďaka nemu vyznieva ich názor, že tu existuje „právo“ konať v súlade s vlastným svedomím a zároveň povinnosť štátu vynucovať správanie uložené napadnutým zákonom a trestať jednotlivcov za „uplatnenie ich práva“ v mene zachovania stability v spoločnosti ako pokrytecký. Právo (*right*) v užšom slova zmysle podľa Dworkina znamená činiť niečo, pričom „*by bylo špatné mu v tom [konaní] bránit, nebo alespoň že k ospravedlnění takového zásahu by bylo zapotřebí zvláštních důvodů.*“²⁹ Na druhej strane vyjadrenie súhlasu (odobrenie) istého konania vyslovením, že je to správne (*right*) nezaručuje, že „*by bylo nesprávné aby mu někdo bránil, jestli se to pokusí učinit.*“³⁰ V Dworkinovom užšom chápaní práva by bol zásah štátnej moci do výkonu individuálneho práva neprípustný alebo prípustný len vo výnimočných prípadoch, preto nemôže súhlasiť s koncepciou občianskej neposlušnosti ako práva konať podľa svedomia. Občiansku neposlušnosť vymedzuje generálne ako **úctyhodné konanie, ktoré ale nezaručuje, že štát jednotlivca za takéto konanie nepotrestá, aj keď by mal byť trest vymeriavaný so zvláštnym ohľadom na špecifickosť takéhoto konania v rámci diskrečnej právomoci štátnych zástupcov.** Každopádne, to či šlo naozaj o právo porušiť zákon v dworkinovskom chápaní sa môže preukázať až omnoho neskôr v rozhodovaní, či zásah štátnej moci bol resp. nebol zásahom do niektorého zo základných (morálnych) práv.³¹

Ako vidíme, definícia morálnych práv je pre posúdenie otázky práva na porušenie zákona obzvlášť významná. Morálne práva sú práva, ktoré „*občané mají vůči svému státu (...), z kterých ústava učinila práva zákonná.*“³² Sú to také práva, ktoré maximálne naplňajú vyššie uvedené

²⁸ Dworkin, R.: „Civil Disobedience and Nuclear Protest“ v *A Matter of Principle*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1985, s. 115

²⁹ Dworkin, R.: *Když se berou práva vážně*, Oikomenh, Praha 2001, s. 239

³⁰ Dworkin, R.: *Když se berou práva vážně*, Oikomenh, Praha 2001, s. 239

³¹ c.d., s. 240

³² c.d., s. 241

definíciu práv, pretože neznesú zásah zo strany štátu. Avšak nie všetky zákonné práva sú podľa Dworkina morálnymi právami voči štátu, keďže mnohé práva garantované zákonom znesú obmedzenia s ohľadom na všeobecný prospech. V prípade morálnych práv je ale takáto utilitaristická kalkulácia neprípustná, pretože jej spriechodnením by podľa jeho názoru spoločnosť, ktorá prehlasuje, že „berie práva vážne“ stála na pokryteckom presvedčení o vlastnej výnimočnosti.

Preto má človek v tejto spoločnosti právo a to právo v úzkom slova zmysle zákon neposlúchnuť a „*má ho vždy, kedy zákon neoprávnene zasahuje do jeho práva voči štátu.(...) Právo neposlechnout zákon není samostatné právo, které by mělo něco společné se svědomím a které by bylo ve vztahu k ostatním právům vůči státu čímsi navíc. Je jednoduše rysem těchto [morálních] práv vůči státu a v zásade ho nelze popřít, aniž by se popíralo, že taková práva existují.*“³³ Priznanie práva na občiansku neposlušnosť sa preto netýka generálne všetkých prípadov svedomím motivovaného protiprávneho konania, ale len tých, ktoré sa dotýkajú zásahu do morálnych práv. Aktérom občianskej neposlušnosti zostáva len viera „v právo“ konať protiprávne, pretože v Dworkinovej koncepcii nejestvuje taxatívny výpočet morálnych práv, ktorý by vyčerpávajúco a definitívne zastrešoval všetky možné obhájiteľné prípady práva na občiansku neposlušnosť. Dôvod je ten, že katalóg konkrétnych podôb priznaných morálnych práv sa prípad od prípadu precizuje a dopĺňa, k čomu prispievajú práve akty občianskej neposlušnosti. Jej aktéri môžu byť až po neskoršom rozhodnutí súdov v iných prípadoch, no najmä spoločnosťou a v nej živými princípmi rehabilitovaní. Dovtedy nie je možné jasne uznať, v ktorých prípadoch existuje právo porušovať zákon.

³³ Dworkin, R.: Kdýž se berou práva vážně, Oikoymenth, Praha 2001, s. 243

2.2 John Rawls

Americký teoretik John Rawls a jeho príspevok k diskusii o občianskej neposlušnosti je významný z hľadiska zasadenia morálne motivovaných aktov do spoločenského kontextu, ktorý má tak vplyv na ich podobu a charakter. Predovšetkým neopomína potrebu vymedziť pojem občianskej neposlušnosti a hľadá jej miesto v relatívne spravodlivej spoločnosti. Za takúto spoločnosť pokladá spoločnosť demokratickú.

Základným konfliktom v koncepte občianskej neposlušnosti je prirodzene rozpor medzi právom a morálkou ako sme už naznačili v úvode. Je prípustné porušiť právnu povinnosť, vzoprieť sa autorite v demokratickej spoločnosti v mene spravodlivosti? Aký je vzťah medzi právnou a morálnou povinnosťou? Prvý typ povinnosti vyplýva z príslušnosti k určitému štátu (štátneho občianstva) alebo z pobytu na území, na ktorom štát vykonáva svoju moc. Je možné túto povinnosť porušiť v mene obhajoby vlastných práv a z povinnosti čeliť nespravodlivosti?

Otázka, ktorú si John Rawls primárne kladie znie: Je občianska neposlušnosť prípustná v takmer spravodlivej spoločnosti? Ako ju môžeme odlišiť od iných foriem protestu? A napokon: Za akých podmienok je občianska neposlušnosť oprávneným aktom a v akej forme?

2.2.1 *Povinnosť dodržiavať nespravodlivé zákony*

Na rozdiel od Ronalda Dworkina, ktorý vzťahuje občiansku neposlušnosť k základným (morálnym) právam jednotlivcov, uvažuje v individuálnej rovine a sústreďí sa na súdnu prax, pracuje John Rawls v celospoločenskom kontexte s ohľadom na jeho teóriu stanovené princípy spravodlivosti pre základnú štruktúru spoločnosti. Dôvodom môže byť skutočnosť, že vo svojich úvahách reflektoval nielen prípady jednotlivcov odmietajúcich podriaďiť sa zo zákona vyplývajúcej povinnosti (napr. vojakov), ale celé hnutie za občianske práva, ktoré na obhajobu svojich ústavných práv využilo techniku občianskej neposlušnosti.

Na definícii a obhájiteľnosti občianskej neposlušnosti pracuje v rámci rozboru princípov

prirrodzenej povinnosti a hľadani kritéria, ktoré sa má popri už vymedzených princípoch spravodlivo fungujúcich inštitúcií uplatniť na voľby jednotlivcov v spravodlivo usporiadanej spoločnosti. John Rawls sa domnieva, že najzásadnejšou povinnosťou jednotlivcov je povinnosť podporovať a rozvíjať spravodlivé inštitúcie, a to jednak prispôbením sa už existujúcim spravodlivým inštitúciám alebo participovaním na konštituovaní takýchto inštitúcií prípadne ako „*povinnosť zachovávať a podporovať všechna opatření, které splňují tyto principy.*“³⁴ Len toto všeobecné pravidlo resp. súhlas s prirodzenou povinnosťou spravodlivosti v prirodzenom stave uplatnené na konanie jednotlivcov je kompatibilné s dvoma princípmi spravodlivosti (kritériami pre inštitúcie). Na rozdiel od utilitaristických motivácií, ktoré sú ako všeobecný základ pre odvedenie záväzkov a povinností podľa Rawlsa nevhodné. Utilitarizmus ako princíp, podľa ktorého by jednotlivci zhodnotili podporu inštitúcií na základe prospechu, ktorý im prinášajú alebo s ohľadom na ciele, ktoré sledujú, možno podľa autora aplikovať len v súkromnoprávnej oblasti pri uzatváraní dohôd. Nemôže byť ale princípom zakladajúcim podporu inštitúciám, pretože utilitaristická motivácia nedokáže založiť stabilnú a trvalú spoluprácu. Takto založená kooperácia by trpela nedostatočnou dôverou zmluvných strán. Nedôvera vyplýva z nastavenia situácie, v ktorej sa kooperujúce strany ocitajú, totiž v situácii, kedy je nemožné dosiahnuť dostatočnú istotu, či ostatní dodržia svoje sľuby a plnia svoje povinnosti. Účinne ju môže odstrániť len systém represívnych prostriedkov. Rawls však navrhuje pre oblasť dobrovoľnej spolupráce a z nej vyplývajúcich záväzkov uplatnenie princípu slušnosti, ktorý by mal byť dostatočným garantom vzájomnej dôvery strán.³⁵ Na druhej strane, prirodzená povinnosť spravodlivosti je „občianskou povinnosťou“. Táto povinnosť na rozdiel od dobrovoľne prijatých záväzkov vzniká narodením do spravodlivo organizovanej spoločnosti. Tým pádom pre toho, kto požíva výhody spravodlivých inštitúcií, platia pravidlá a povinnosti spravodlivosti. Preto „*nespravedlivost nějakého zákona není obecně postačujícím důvodem, abychom se takto nechovali, právě tak málo jak je legální platnost zákonodárství (ve smyslu platné ústavy) postačující podmínkou, abychom se podle něho řídili. Je-li základní struktura společnosti spravedlivá, posuzováno podle běžného stavu věcí, musíme uznat závaznost nějakého nespravedlivého zákona, pokud nepřekračuje určité meze nespravedlnosti.*“³⁶ Táto povinnosť ale neplatí absolútne s ohľadom na skutočnosť, že prax nie je taká ideálna ako teória a prijímané

³⁴ Rawls, J.: Teorie spravedlnosti, Victoria Publishing, Praha 1995, s. 202

³⁵ Rawls, J.: Teorie spravedlnosti, Victoria Publishing, Praha 1995, s.208

³⁶Rawls, J.: Teorie spravedlnosti, Victoria Publishing, Praha 1995, s. 210

zákony alebo politiky sa môže odchýliť od princípov spravodlivosti prípadne byť v súlade s koncepciou spravodlivosti, ktorá sama môže byť nerozumná. Na tomto mieste je prípustné uvažovať o anulovaní povinnosti akceptovať rozhodnutia existujúcich inštitúcií. Túto možnosť zakladá prekročenie znesiteľnej miery nespravodlivosti, ktorá sa v relatívne spravodlivej spoločnosti môže vyskytnúť nie z materiálnych, ale skôr procedurálnych dôvodov. Dôvodom je fakt, že „není (tu) žiadna prakticky realizovateľná politická procedura, ktorá garantuje, že zákony vydané v souladu s ní [ústavou] budú spravodlivé“³⁷ a ani procedúra, ktorá by dokázala zabrániť zneužitiu moci „za účelom prijatia ustanovení narúšajúcich základné ústavné demokratické princípy.“³⁸ Všetky prakticky nevyhnutelné javy sú preto tolerovateľné len dokiaľ je záťaž nespravodlivosti rozdelená rovnomerne medzi rôzne skupiny a pokiaľ nespôsobí obzvlášť veľkú ujmu v jednotlivých prípadoch. Inak ide o vážne porušenie spravodlivosti v spravodlivom demokratickom štáte, ktorú môžu korigovať aj akty občianskej neposlušnosti. Rawlsovo hľadisko je ako už bolo spomenuté celospoločenské, preto nepodporuje Dworkinov názor, že je správne porušovať zákon, pokiaľ koliduje so svedomím jednotlivca, a dokonca oprávnené v prípade, že je takýto zákon zásahom do základných morálnych práv. Pre ospravedlniteľné (oprávnené) využitie taktiky občianskej neposlušnosti (a rovnako aj pri odopretí poslušnosti z dôvodu svedomia) stanovuje podmienky, ktoré vyplývajú z definície pojmu.

2.2.2 Pojem občianskej neposlušnosti

John Rawls definuje občiansku neposlušnosť ako verejný, nenásilný, protiprávny politický akt vykonaný na základe svedomia, ktorého cieľom je zaistiť zmenu zákonov alebo vládnej politiky. Je to predovšetkým akt politický, realizovaný pred fórom verejnosti.

Podstatou tohto aktu je apel jednotlivca na zmysel väčšiny pre všeobecne zdieľané princípy spoločenskej spolupráce medzi slobodnými a rovnoprávnymi (občanmi), ktoré aktér neposlušnosti považuje za porušené.³⁹ V neskoršej Rawlsovej práci *Politický liberalizmus* ale nájdeme širšie vymedzenie motivácií, ktoré môžu viesť k aktom občianskej neposlušnosti. Pri

³⁷ Rawls, J.: *Teorie spravodlnosti*, Victoria Publishing, Praha 1995, s. 210

³⁸ Rawls, J.: *Politický liberalizmus*, Slovacontact, Prešov 1997, s. 193

³⁹ Rawls, J.: *The Definition of Civil Disobedience* in *Civil Disobedience in focus* (ed. by Bedau, H.A.), Routledge, London 1991, s. 105

uplatnení inkluzívneho názoru na ideál tzv. verejného rozumu je možné, aby občania v určitých situáciách prezentovali na verejnosti pri obhajobe politických aktivít dôvody, ktoré sa neodvolávajú len na výlučne politické hodnoty, ale na motivácie, ktoré vyplývajú z ich komprehenzívnych doktrín. Takáto argumentácia je prípustná v situáciách, kedy neverejný rozum (argumenty vyplývajúce z náboženského a iného presvedčenia) podporuje závery verejného rozumu (plnú realizáciu politickej slobody a rovnosti). Ako konštatuje John Rawls apely abolicionistov či Martina Luthera Kinga sa opierali o náboženské dôvody. Nekolidovali však s koncepciou verejného rozumu, pretože napomáhali k posilneniu a lepšiemu porozumeniu presadzovaných ideálov, keďže v danom čase našli komprehenzívne príčiny lepšiu odozvu u verejnosti ako priamy apel na politické hodnoty.⁴⁰ Tieto tvrdenia dokladajú slová Martina Luthera Kinga prezentované v Liste z Birminghamu, ktorý adresoval kritikom z radov južanských duchovných. Tí mu vyčítali zvolenú taktiku „boja“, ktorou boli hromadné akcie medzi inými pochody a tzv. sit-ins v meste Birmingham. K otázke svojich motivácií Martin Luther King za účelom presvedčenia svojich kritikov uvádza: *„Som v Birminghame, pretože sa tu deje nespravodlivosť. Tak ako proroci v 8. storočí pred Kristom opustili svoje dediny a odišli (pretože tak kázal Pán) ďaleko za hranice domovských miest, tak ako apoštol Pavol opustil Tarsus a niesol Evanjelium do ďalekých kútov grécko-rímskeho sveta, tak som ja nútený k hlásaniu slobody za hranicami môjho rodného mesta.“*⁴¹ Je evidentné, že náboženské presvedčenie tvorilo substanciu Kingových prejavov a názorov, podľa Johna Rawlsa však *„plne podporujú ústavné hodnoty a sú v súlade s verejným rozumom.“*⁴²

Rawlsova definícia občianskej neposlušnosti zahŕňa tak priame, ale predovšetkým nepriame spôsoby realizácie občianskej neposlušnosti. V prvom prípade protestujúci svojím konaním prípadne nekonaním (komisívne alebo omisívne) poruší právnu povinnosť, ktorá vyplýva z nespravodlivého zákona. V druhom prípade sa protestujúci dopúšťa porušenia zákona, ale nemusí ísť priamo o zákon, na ktorého nespravodlivosť chce protestujúci poukázať. Dôvodom pre druhú formu protestu môže byť snaha upozorniť na problém, ale zároveň vyhnúť sa neprijateľne vysokému trestu porušením normy menšej závažnosti.⁴³ To, čo odlišuje tento spôsob nazerania na občiansku neposlušnosť od občianskej neposlušnosti založenej na integrite u

⁴⁰ Rawl, J.: Politický liberalizmus, Slovacontact, Prešov 1997, s. 207

⁴¹ King, M.L.: *Letter from a Birmingham Jail* in *Civil Disobedience in focus* (ed. by Bedau, H.A.), Routledge, London 1991, s. 69

⁴² Rawl, J.: Politický liberalizmus, Slovacontact, Prešov 1997, s. 207

⁴³ Rawls, J.: *Teorie spravodlnosti*, Victoria Publishing, Praha 1995, s. 217

Ronalda Dworkina je využitie takéhoto aktu na zalarmovanie väčšiny. Ostatné akty, ktoré postrádajú tento znak, sú podľa Johna Rawlsa odopretím poslušnosti z dôvodu svedomia, hoci podľa Dworkinovej teórie by stále spadali do kategórie občianskej neposlušnosti.

Druhým znakom, ktorý charakterizuje občiansku neposlušnosť tak ako jej rozumie John Rawls je skutočnosť, že ide o akt politický. To značí, že akt občianskej neposlušnosti nepramení výlučne z osobného alebo náboženského presvedčenia, ale operuje pre zachovanie všeobecne zdieľaných politických princípov (najmä k zachovaniu základných rovnakých slobôd pre všetkých), na ktorých stojí spoločenská zmluva, ústava a orgány verejnej moci.

Tretím znakom aktu občianskej neposlušnosti je verejnosť, ktorá spočíva vo verejnej (neskrytej) realizácii takéhoto aktu. Ide o druh apelu „múdrej minority“ na majoritu, ku ktorému sa pristupuje ako k poslednému možnému prostriedku uplatnenému v konkrétnom prípade. Avšak na rozdiel od aktu odporu nevyužíva násilie alebo hrozby násilím, aby dostatočne preukázal vernosť zákonom, hoci sa nachádza na ich okraji.⁴⁴ Podmienka nenásilnosti je zvlášť významná, pokiaľ sú akty občianskej neposlušnosti masovými akciami. Deklarovaným cieľom aktivistov má byť snaha presvedčiť väčšinu resp. nadviazanie dialógu. Väčšina sa ale môže cítiť hromadnými akciami zastrašená, nie oslovená, čo opäť dokladá historická skúsenosť účastníkov Birminghamskej akcie. Už len hrozba prepuknutia hromadného násillia a ohrozenia bezpečnosti znižuje dôveru v metódu nenásilných protestov a občianskej neposlušnosti. Aj keď Martin Luther King hájil občiansku neposlušnosť účastníkov protestov ako „menšie zlo“, ktoré v konečnom dôsledku môže viesť po pristúpení štátnej moci k dialógu k stabilizácii, niektorí demonštranti sa nevyhli provokáciám, na ktoré polícia odpovedala zákrokmi.⁴⁵ Táto forma aktivizmu, ako King dodáva, napriek niektorým excesom a rizikám, ktoré so sebou nesie, umožnila ventilovať nespokojnosť utláčaného černošského obyvateľstva, ktoré by sa bez možnosti využitia techniky nenásilného odporu mohlo radikalizovať.⁴⁶

Napokon je nutné, aby aktéri občianskej neposlušnosti, ktorí porušili svoje právne povinnosti, boli pre zachovanie poriadku a za účelom vyjadrenia rešpektu k právu ochotní prijať právne následky a zodpovednosť za ich porušenie. Prijatie tejto premisy upevňuje presvedčivosť konania protestujúcich u väčšiny, zmierňuje jej obavy a upozorňuje na obhajobu spoločne zdieľaných

⁴⁴ Rawls, J.: *Teorie spravdnosti*, Victoria Publishing, Praha 1995, s. 218

⁴⁵ King, M.L.: *Letter from a Birmingham Jail* in *Civil Disobedience in focus* (ed. by Bedau, H.A.), Routledge, London 1991, s. 71, 77

⁴⁶ King, M.L.: *Letter from a Birmingham Jail* in *Civil Disobedience in focus* (ed. by Bedau, H.A.), Routledge, London 1991, s. 77

princípov, nie parciálnych záujmov istej skupiny. Nenásilnosť a ochotné prijatie dôsledkov nezákonného konania predovšetkým posilňuje dôveru k protestujúcim, čo nedokáže zabezpečiť samotná deklarácia disidentov o uvedomelom presvedčení, že nejaký zákon je nespravodlivý. V tomto bode názor Johna Rawlsa kolide s názorom Ronalda Dworkina, ktorý verí, že v spoločnosti existuje dostatočná zhoda na princípoch nato, aby sa predišlo jej rozvratu, a preto navrhuje prijať prejavy občianskej neposlušnosti ako vyjadrenia odlišného názoru. Naopak, Rawls predpokladá, že systém, ktorý by umožnil, aby presvedčenie o nespravodlivosti zákona bolo jedinou podmienkou pre prípustnosť občianskej neposlušnosti, je ohrozený nestabilitou.⁴⁷ Takto zdôvodnená nonkonformita je podľa Rawlsa možná len v málo hodnotovo diverzifikovanej spoločnosti počestných, v ktorej by panovala vzájomná dôvera. Rozpor, s ktorým sa tu stretávame má podľa môjho názoru zdroj v odlišnej perspektíve oboch autorov. Tieto perspektívy majú veľmi blízko k odlišeniu, ktoré zavádza Hannah Arendtová. Ronald Dworkin uvažuje o masovovyskytujúcimsa jave individuálnych porušení práva, kdežto John Rawls vníma problematiku občianskej neposlušnosti predovšetkým ako skupinovú akciu zameranú na zachovanie deklarovaných princípov spravodlivosti.

Týmto konštatovaním prechádzame k dôležitému odlišeniu občianskej neposlušnosti od iných foriem protestu, akými sú odoprenie poslušnosti z dôvodu svedomia, „test cases“ na jednej strane a militatných akcií a obštrukcií na strane druhej.

Základným dištinktívnym znakom, ktorý oddeľuje občiansku neposlušnosť od organizovaného násilného (militatného) odporu je prijatie princípov, na ktorých stojí celé spoločenské zriadenie. Protest minority nemá byť verejným zavrnutím „morálky väčšiny“, má slúžiť ako posledná inštancia pre zaistenie súladu obsahu legálnych aktov a týchto všeobecne zdieľaných princípov. Neprijatie základnej štruktúry spoločnosti z dôvodu jej nespravodlivosti na druhej strane vedie k neochote prijať právne následky porušenia právnej povinnosti, nedôvere k štátu a zneuznaniu legitimacy ústavy. Takýto akt nemá dôvod dodržiavať zásadu nenásilnosti, ktorá rešpektuje základné práva dotknutých ani zásadu verejnosti. Jej cieľom nie je presvedčiť či inak vyvolať reakciu vo svedomí príslušníkov väčšiny. Sledovaným politickým cieľom je radikálna zmena spoločenského zriadenia, ktorá nerešpektuje existujúci rámec spoločenskej kooperácie. Tento spôsob protestu je podľa Rawlsa oprávnený za určitých podmienok, nie však vtedy, keď

⁴⁷ Rawls, J.: Teorie spravedlnosti, Victoria Publishing, Praha 1995, s. 218

uvažujeme o prijateľnej forme protestu v takmer spravodlivej spoločnosti.⁴⁸

Na druhej strane odopretie poslušnosti z dôvodu svedomia tj. „*nedodržení nějakého více nebo méně bezprostředního zákonného závazku nebo administrativního řádu*“⁴⁹ nie je dostačujúcim resp. takmer žiadnym apelom na zmysel väčšiny pre spravodlivosť, pretože nedostatočne naplňa podmienku verejnosti a ochoty využiť akt porušenia zákona ako demonštráciu postoja založenom na všeobecne prijímaných politických princípoch. Odopretie sa zakladá na už spomínaných náboženských individuálnych alebo skupinových presvedčeniach, avšak podľa Rawlsa rešpekt k svedomiu, tolerancia náboženských praktík má v spoločnosti miesto len ak ju podriadime podmienke rovnakej slobody pre všetkých.⁵⁰ Odopretie poslušnosti z dôvodu svedomia sa tak stáva politicky relevantným len v prípade, že vyvolá súdny spor a následnú právnu polemiku, ktorá sa môže preniesť do politiky. Druhou možnosťou sú prípady odmietnutia účasti na nespravodlivej vojne, ktorá nepramení z pacifizmu ako osobného presvedčenia, ale zakladá sa na princípoch spravodlivosti medzi národmi.⁵¹

2.2.3 Význam občianskej neposlušnosti

Miesto občianskej neposlušnosti v spoločnosti je podľa Johna Rawlsa odvoditeľné už z prvotného stavu, v ktorom sa nachádzajú tvorcovia spravodlivej štruktúry spoločnosti. Uznanie občianskej neposlušnosti jednak napomáha posilneniu rešpektu voči spravodlivej ústave a princípu väčšiny a zároveň pomáha riešiť prípady nespravodlivostí, ktoré sa môžu vyskytnúť. V prípade ohrozenia základných práv je občianska neposlušnosť prostriedkom na zachovanie spravodlivého ústavného zriadenia, ktoré nestojí na parciálnych náboženských, pacifistických presvedčeniach ale na verejne uznávaných princípoch.

Výhodou tohto konceptu podľa Rawlsa je to, že na rozdiel od zásady ozbrojeného (militantného) odporu voči vládcovi, je občianska neposlušnosť aktom spoločenským, inkorporovaným do modernej koncepcie demokratického štátu, ktorý tento ilegálny akt prijíma za účelom ochrany princíпов, na ktorých stojí jeho usporiadanie.

Predpokladom prijateľnosti a životnosti občianskej neposlušnosti v takmer spravodlivej

⁴⁸ Rawls, J.: Teorie spravedlnosti, Victoria Publishing, Praha 1995, s. 218

⁴⁹ Rawls, J.: Teorie spravedlnosti, Victoria Publishing, Praha 1995, s. 219

⁵⁰ Rawls, J.: Teorie spravedlnosti, Victoria Publishing, Praha 1995, s. 220

⁵¹ Rawls, J.: Teorie spravedlnosti, Victoria Publishing, Praha 1995, s. 226

spoločnosti je celospoločenská akceptácia princípov spravodlivosti. Je tento celospoločenský postoj naozaj dostatočne silný, aby udržal všetky Rawlsove predpoklady? Podľa jeho názoru sa uznanie princípov spravodlivosti nemusí prejavíť pozitívnou formou. Prejav ich rešpektovania môže byť aj negatívny tj. tieto princípy pôsobia ako brzda, ktorá vyradzuje isté legálne spôsoby „perzekúcie“ neposlušných ako nelegitímne, a teda neprijateľné.

Okrem toho podľa Rawlsa všeobecne prijímané princípy spravodlivosti nevyklučujú individuálne morálne presvedčenia, ba čo viac nie sú s nimi v konflikte. Priechodnosť konceptu občianskej neposlušnosti v spoločnosti, kde žijú osoby s rôznymi morálnymi presvedčeniami zabezpečuje nie tak silný a jednoznačný konsenzus o všeobecných princípoch spravodlivosti ako práve ich všeobecné zdieľanie. Podľa Rawlsovho názoru môžu rôzne premisy viesť k rovnakému záveru. V takomto svetle vlastne nepojednávame o princípoch ako o artikulovaných a jasných zásadách vo svedomí každého občana, ale o intuíciách, ktoré jednotlivec prijíma socializáciou a prejavujú sa v interpretácii politického života, obmedzujú možnosti jeho konania a škálu prijateľných postojov.⁵² V iných podmienkach extrémne fragmentovanej spoločnosti, v ktorej čo by len časť odmietala princípy spoluzitia stanovené teóriou spravodlivosti a riadila sa logikou skupinového egoizmu Rawlsova koncepcia občianskej neposlušnosti neprežije.

Napriek naviazaniu konceptu občianskej neposlušnosti na princípy spravodlivosti a sústredenie sa na zabezpečenie rovného postavenia pre diskriminované menšiny je individuálne jadro zachované. Jednak tým, že rozhodnutie o tom, či nastali podmienky pre uplatnenie občianskej neposlušnosti v konkrétnom prípade je individuálne, rovnako ako zodpovednosť, ktorá aktéra z tohto rozhodnutia vyplýva. Uvedenie prijateľnej miery občianskej neposlušnosti do takmer spravodlivej spoločnosti má primárne ten dôvod, že „v demokratickej spoločnosti sa uznáva, že každý občan je zodpovedný za vlastnú interpretáciu princípov spravodlivosti a svoje správanie v ich mene. Neexistuje žiadny právom alebo spoločnosťou schválený výklad týchto princípov, ktorého prijatie by bolo pre každého vždy morálne záväzné, dokonca ani vtedy ak výklad podal najvyšší súd alebo legislatívny orgán.“⁵³ Tým pádom je zrejmé, že aj záväzný výklad týchto princípov v rozhodnutí najvyššieho či v našich podmienkach ústavného súdu čaká na svoje odobrenie u väčšiny spoločnosti. V tomto mieste nachádzame schodný bod s názorom Ronalda

⁵² Rawls, J.: *The Definition of Civil Disobedience* in *Civil Disobedience in focus* (ed. by Bedau, H.A.), Routledge, London 1991, s. 118

⁵³ Rawls, J.: *The Definition of Civil Disobedience* in *Civil Disobedience in focus* (ed. by Bedau, H.A.), Routledge, London 1991., s. 121

Dworkina, pod občianskou neposlušnosťou vidí rozširovanie katalógu individuálnych morálnych práv. U Johna Rawlsa sú týmto spôsobom ujasňované a precizované princípy spravodlivosti.

2.3 Joseph Raz

2.3.1 *Námietky k občianskej neposlušnosti ako právu*

Joseph Raz sa vo svojej práci *The Authority of Law* nevenuje konceptu občianskej neposlušnosti s cieľom ponúknuť novú definíciu tohto fenoménu, argumentuje najmä proti Rawlsovmu konceptu občianskej neposlušnosti, ktorý stanovuje podmienky prijateľnosti porušenia práva ako akceptovateľnému spôsobu na ochranu spravodlivosti v spoločnosti.

V prvom rade sa autor zamýšľa nad charakterom občianskej neposlušnosti. Je to právo alebo morálna povinnosť?

Joseph Raz nesúhlasí s tendenciami zdefinovať a chápať občiansku neposlušnosť ako právo, ktoré by občanom prislúchalo s ohľadom na okolnosti, ale jeho uplatnenie by nevylučovalo vyvodenie trestnej ale občianskoprávnej zodpovednosti. Podľa Josepha Raza má právo (right) istú formálnu štruktúru. Mať právo slobodne sa vyjadriť umožňuje vyjadriť nielen pravdivý, ale aj nepravdivý názor, rovnako tak využitie práva nemusí mať vždy morálne želateľné výsledky. Ba čo viac, právo je právom vtedy, ak umožňuje vykonať aj to, čo je z morálneho hľadiska neprípustné, pretože „*jeho cieľom je rozvíjať a ochraňovať autonómiu konajúceho*“.⁵⁴ Preto je neprípustné definovať občiansku neposlušnosť ako právo. Na jednej strane preto, že sa postulovaním práva na občiansku neposlušnosť znejasňuje definícia práva (right) vôbec. Po druhé preto, že podryva cieľ aktu občianskej neposlušnosti, ktorým je podľa Raza vyhovieť morálnym presvedčeniam (resp. požiadavkám), čo však chápanie občianskej neposlušnosti ako práva nezaručuje, práve naopak. Ako bolo spomenuté vyššie, výkon práva nemusí sledovať morálne želateľné výsledky.⁵⁵

Druhá námietka smeruje otvorenejšie ku kritike Rawlsovej koncepcie občianskej neposlušnosti. Joseph Raz nesúhlasí s tým, že občianska neposlušnosť je definovaná (vychádzajúc zo skúsenosti s legálnymi definíciami) podmienkami nenásilnosti, verejnosti, podriadenia sa spravodlivému trestu, podmienkou adresnosti, čiže formálnymi nie obsahovými kritériami. Podľa Raza je

⁵⁴ Raz, J.: *Civil Disobedience* in *Civil Disobedience in focus* (ed. by Bedau, H.A.), Routledge, London 1991, s. 162

⁵⁵ c.d., s. 160

rozhodujúcim definičným znakom občianskej neposlušnosti presvedčenie aktéra o „správnosti“ sledovaného cieľa.

Nevýhodnosť postulovania nenásilnosti ako podmienky pre prijateľnosť občianskej neposlušnosti spočíva v tom, že „pacifistické presvedčenie“ v prípadoch, kedy bude použitie sily na mieste, zabráni najefektívnejšiemu riešeniu. Za druhé, nenásilná forma občianskej neposlušnosti nevyklučuje riziko škôd napríklad v prípade, ak by mala formu štrajku všetkých lekárnikov alebo vodičov sanitiek. Podmienka nenásilnosti tým pádom nedokáže vždy eliminovať riziko poškodenia, čím vlastne ukazuje, že princíp škody, ktorou by mal byť pomeriavaný výber prostriedku na dosiahnutie istého cieľa, nie je formalistickými teóriami občianskej neposlušnosti zohľadnený.⁵⁶

Hlavným omylom výkladov občianskej neposlušnosti podľa Raza je jeho prehlásenie za právo, ktoré je viazané minimálnymi formálnymi podmienkami. Je to paradox, ktorý dáva nezákonnému aktu rovnaký formálny výraz ako majú legálne aktivity, Okrem toho, z Razovho pohľadu na postatu práva vyplýva, že realizáciou práva môžeme sledovať aj morálne neakceptovateľné politické ciele, pokiaľ sú splnené všetky formálne podmienky. To u občianskej neposlušnosti neplatí.

Joseph Raz nepopiera existenciu občianskej neposlušnosti, ale chápe ju ako morálnu povinnosť jednotlivca, pričom zásadnou otázkou pri jej hodnotení, je motív, na ktorom akt občianskej neposlušnosti stojí a otázka vhodnosti jej využitia.⁵⁷

Treba však podotknúť, že v prípade Rawlsovej koncepcie občianskej neposlušnosti nie je možné okrem formálnych limit opomenúť obsahové (materiálne) obmedzenie. Rawls ako je zrejme z predchádzajúceho výkladu viaže akty občianskej neposlušnosti na svoju teóriu spravodlivosti a obranu princípov, na ktorých sa zakladá. Tým neopomína otázku po ciele aktov občianskej neposlušnosti, akurát si ju nemusí klásť v každom jednotlivom prípade, pretože za akty občianskej neposlušnosti považuje len činy na obranu spravodlivej rovnosti všetkých. Napriek tomu Raz odsudzuje tento spôsob prístupu k občianskej neposlušnosti a stanovené podmienky považuje za arbitrárne stanovené obmedzenia vhodne využitých aktov občianskej neposlušnosti.

⁵⁶ Raz, J.: *Civil Disobedience* in *Civil Disobedience in focus* (ed. by Bedau, H.A.), Routledge, London 1991, s. 161

⁵⁷ c.d., s. 161

2.3.2 Občianska neposlušnosť: výnimočný akt v liberálnej spoločnosti

Joseph Raz pripúšťa v liberálnej a fungujúcej spoločnosti výlučne právo na politickú participáciu. Na rozdiel od občianskej neposlušnosti splňa toto právo atribúty práva, patrí všetkým členom spoločnosti a jeho aplikácia v prospech istého ideálu nevyklučuje využitie rovnakého práva politickým oponentom. Naopak akt občianskej neposlušnosti je posudzovaný na základe cieľa, ktorý sleduje, dôsledkov, ktoré spôsobuje a to prostredníctvom racionálnych argumentov, ktoré hovoria pre jej využitie.

Naopak právo na politickú participáciu nie je obmedzené kauzou, ktorú sleduje, ale všeobecne stanovenými a pre všetkých platnými podmienkami. Obmedzenia práva na politickú participáciu nesmú narušiť všeobecnosť tohto práva, ale zároveň by mali zabezpečiť koexistenciu tohto práva s inými hodnotami, ktoré daná spoločnosť vyznáva, aby nepotláčalo presvedčenia založené na morálnych alebo politických základoch.⁵⁸

Limity, ktoré právo ukladá sú však záväzné nielen z hľadiska práva, ale pokiaľ sú morálne prijateľné aj z hľadiska morálky. Právom stanovené hranice potom už nie je možné prekročiť odkazom na rozsahom širšie morálne právo zúčastňovať sa na politickom živote spoločnosti. Preto nemá právo na občiansku neposlušnosť v spoločnosti, ktorá zachováva liberálne právo na politickú participáciu podľa Josepha Raza žiadne opodstatnenie. Zákonom priznané, obmedzené a chránené právo na politickú participáciu je dostačujúce a akty nad jeho rámec sú narušením autority práva. Občianska neposlušnosť je prípustná ako forma protestu proti nespravodlivým zákonom a vládnym politikám, pokiaľ vyplýva z morálneho presvedčenia konajúceho, ktorý nechápe tento akt ako právo, ale morálnu povinnosť. Jej cieľom je presvedčiť majoritu, že tento akt je správny, nemá však nárok na neuplatnenie sankcie v prípade porušenia práva, aj keď tak urobil z morálnych dôvodov. Okrem toho predpokladá, že popretie existencie práva na občiansku neposlušnosť v liberálnom štáte mení aj spôsob uvažovania protestujúceho pri jeho využití.

Po prvé, budúci aktér, ktorý cíti morálnu povinnosť konať protizákonne v mene určitého ideálu, musí uvážiť nielen kauzu vlastného konania, ale aj spôsob, akým môže jeho akt ovplyvniť druhých. Napríklad tým, že bude vnímaný ako buričský akt, ktorý môže podmieniť ďalšie

⁵⁸ Raz, J.: *Civil Disobedience* in *Civil Disobedience in focus* (ed. by Bedau, H.A.), Routledge, London 1991, s. 165

nelegálne akty za morálne nesprávnymi účelmi. Úlohou budúceho aktéra je zvážiť aj túto možnosť a pristúpiť k aktu až v prípade, že výhody plynúce z jeho konania dokážu vyvážiť riziká.⁵⁹

Okrem toho ani v spoločensťve rovných a slobodných, v ktorom neexistuje jedna morálna autorita, neprpisuje Raz túto autoritu jednotlivcom samotným. Morálne konflikty majú byť riešené racionálne, argumentáciou. Preto je namieste zdržanlivosť, ktorá uprednostní legálne formy riešenia v rámci garantovaných práv.

Za tretie je občianska neposlušnosť obhájitelná len obranou sledovaného motívu a nie po úspešnom splnení arbitrárne stanovených podmienok bez ohľadu na politické ciele ako indikuje jej výklad ako práva. Dilema, do ktorej privádza jednotlivca chápanie občianskej neposlušnosti ako práva spočíva v tom, že z Razovho pohľadu je nútený tolerovať akt občianskej neposlušnosti, aj keď sleduje protichodný politický cieľ než podporuje sám, pretože inak tým popiera svoje vlastné právo. Naopak, pokiaľ neuvažujeme o občianskej neposlušnosti ako o práve máme možnosť odmietnuť tie akty občianskej neposlušnosti, ktoré by sledovali pre nás morálne neprijateľné ciele.⁶⁰

Napokon odmieta námietku relativizmu, že rozhodnutie o prijateľnosti aktu občianskej neposlušnosti nemožno ponechať na kauzu, pretože „*nejestvuje konečný dôkaz o tom, čo je morálne správne a nesprávne.*“⁶¹ Taký dôkaz nie je potrebný. Racionálny záväzok voči určitému ideálu postačuje nato, aby sme boli schopní isté konanie odsúdiť ako morálne nesprávne.

V liberálnom štáte, ktorý garantuje právo na politickú participáciu je občianska neposlušnosť stále len výnimočným aktom, obhájitelným morálnym presvedčením, nie právom, ktoré má každý člen spoločnosti. Na druhej strane, v neliberálnom štáte, ktorý zneuznáva právo na politickú participáciu pripúšťa Raz **prirodený nárok** na uplatnenie tohto práva. Jeho prejav môže mať charakter občianskej neposlušnosti, keďže porušenie platného práva je len možnou konsekvenciou aplikácie absentujúceho práva na politickú participáciu, ktoré nebolo vopred uznané, garantované ani obmedzené.

⁵⁹ Raz, J.: *Civil Disobedience* in *Civil Disobedience in focus* (ed. by Bedau, H.A.), Routledge, London 1991, s. 163

⁶⁰ c.d., s. 164

⁶¹ c.d., s. 164

3 Republikánska koncepcia občianskej neposlušnosti

3.1 Hannah Arendt: Občianska neposlušnosť ako symptóm sociálnej zmeny

Hannah Arendtovú sme zaradili k reprezentantom republikánskych názorov na občiansku neposlušnosť. K problému občianskej neposlušnosti autorku priviedla účasť na sympóziu s názvom *Je právo mŕtve?*, ktorú organizovala Spoločnosť advokátov mesta New York v roku 1970. V tomto období Spojené štáty stále zaangažované v bojoch vo Vietname riešili vnútropolitické problémy spojené s hnutím za občianske práva, ktoré sa napokon zapojilo do širšieho protivojnového hnutia.

Prioritou jej príspevku je oddelenie občianskej neposlušnosti od aktov odopretia poslušnosti z dôvodov svedomia. Pri definícii občianskej neposlušnosti sa snaží eliminovať všetky mylné náhľady na túto jedinečnú formu politického jednaní. Jej koncepcia je v úplnom rozpore s Dworkinovým „juristickým“ pohľadom. Arendtovej základným predpokladom je skutočnosť, že pokiaľ pojednávame o občianskej neposlušnosti, máme dočinenia so skupinovým fenoménom. Ostro odmieta širšie pojmávanie občianskej neposlušnosti, ktoré v sebe zahŕňa aj akty odopretia poslušnosti z dôvodu svedomia. Tieto akty považuje za akty singulárne, vo svojej povahe nepolitické. Svedomím motivované akty nie sú podľa Hannah Arendtovej jednaním v pravom slova zmysle, práve naopak. Ich výsledkom je zdržanie sa konania, tak ako to vidno na prípade exemplárne odmietajúceho z dôvodu svedomia Henryho Thoreaua. Pôvodca pojmu občianska neposlušnosť, odporca otrokárstva a vojny s Mexikom odmietal zaplatiť daň z hlavy štátu, ktorý *„kupuje a predáva mužov, ženy a deti ako dobytok pri dverách Senátu.“* Jeho motívy tak ako motívy vo všetkých podobných prípadoch vyplývajú zo snahy zachovať si vnútornú integritu, morálny postoj, uspokojiť požiadavku vlastného svedomia nepáchať zlo. To však predpokladá všeobecne rozšírenú „záľubu v myslení“ tj. v rozhovore so sebou samým, ktorá je závislá od spoločenského postavenia, inteligencie a vzdelania jednotlivca.⁶² Hlavnou výčitkou je skutočnosť, že z vnútorného dialógu vyplývajúce dôvody nedokážu byť ako výsostne subjektívne dostatočne presvedčivé pre ostatných, o čom svedčí dlhodobé odlúčenie filozofie a politiky, ktoré

⁶² Arendt, H.: *Civil Disobedience in Crisis of the Republic*, Harmondsworth, Penguin 1973, s. 53

započalo Sókratovým procesom.⁶³ V Arendtovej chápaní politická sféra vyžaduje špecifickú formu reči, a to presvedčovanie, pretože na pomyselnom trhovisku mienok (doxai) sa záver jednotlivca vyplývajúci z myslenia stáva len jedným z mnohých názorov, aj keby ide o pravdu filozofa.

Nedá sa jednoznačne povedať, že Thoreauove ciele boli zamerané výlučne na odmietnutie plnenia povinností s cieľom neúčastniť sa na vykonávanej nespravodlivosti a nie istou formou apelu voči rovnako zmýšľajúcim. Hannah Arendtová každopádne deštruuje tradíciu započatú Thoreauom v nazeraní na občiansku neposlušnosť, aby odhalila jej pravú podstatu. Ľudské svedomie nemôže zahájiť účinnú politickú akciu. V prípade občianskej neposlušnosti v pravom slova zmysle sa stretávame s *„organizovanými menšinami, ktoré zdieľajú rovnaký názor skôr než rovnaký záujem a rozhodnutie postaviť sa voči vládnej politike, aj keď tu existuje dôvod domnievať sa, že sú podporované väčšinou.“*⁶⁴

Takúto formu občianskej neposlušnosti už nie je možné z pohľadu práva obhájiť, pretože ich ciele kolidujú s tradičnou úlohou práva a právnych systémov. Základnou funkciou právnych noriem je regulovať, stabilizovať. V povahe právnych noriem nie je podľa autorky schopnosť zabezpečiť zmenu, len na túto zmenu reagovať. Preto je inkorporovanie občianskej neposlušnosti do systému rozhodovania Najvyššieho súdu udržateľné len pokiaľ je zachovaná federalistická dualita štátnych a federálnych (vyšších) zákonov, ktoré môžu byť v rozpore ako napríklad diskriminujúce južanské nariadenia a štrnásty dodatok americkej ústavy. Problém nastáva v prípade, že dotknutým totiž porušeným zákonom je zákon federálny, tak ako sa to stalo v prípade odporcov vojny vo Vietname, ktorí sa odmietli podriať povolávacím rozkazom.⁶⁵ Najvyšší súd USA jednoducho tento prípad neprejednal z dôvodu, že ide o tzv. politickú otázku. To dokazuje, že vzťah medzi právnym poriadkom a verejnou mienkou je nastavený opačne. Rozhodnutie súdu nemusí zmeniť verejnú mienku, naopak verejná mienka má vplyv na prijatie otázky Najvyšším súdom. To ukazuje, že hýbatele zmeny verejnej mienky nemôžeme hľadať v právnych, ale práve v mimoprávných aktoch, akým je občianska neposlušnosť. Tá prichádza obzvlášť do úvahy v časoch oslabenej vládnej moci a pochybnostiach o jej stabilite.⁶⁶

Arendtovej koncepcia nachádza ďalšie styčné body s koncepciou Johna Rawlsa. Nielenže chápe

⁶³ Arendt, H.: *Filosofie a politika in Česká mysl. Občasník Jednoty filosofické*, 1993, s. 1

⁶⁴ Arendt, H.: *Civil Disobedience in Crises of the Republic*, Harmondsworth, Penguin 1973, s. 47

⁶⁵ Arendt, H.: *Civil Disobedience in Crises of the Republic*, Harmondsworth, Penguin 1973, s. 65

⁶⁶ Arendt, H.: *Civil Disobedience in Crises of the Republic*, Harmondsworth, Penguin 1973, s. 56

občiansku neposlušnosť ako skupinovú politickú akciu založenú na spoločnej mienke, ide o akt verejný. Verejnosť, a nie lepšie motívy ako to nachádzame u Dworkina, odlišuje občiansku neposlušnosť od trestných činov resp. priestupkov, ktoré sú páchané jednak neverejne a jednak s cieľom profitovať z porušenia práva.⁶⁷

Druhou zhodnou charakteristikou, ktorú nachádzame u Johna Rawlsa aj Hannah Arendtovej je nenásilnosť. Táto charakteristika odlišuje podľa Hannah Arendtovej rebela (revolucionára) od občiansky neposlušného, hoci obaja sledujú rovnaký cieľ- zmenu.⁶⁸

To, čo zakladá miesto občianskej neposlušnosti v mieste v politickom živote, nie je vyslovené právo (často spomínaná sloboda prejavu), ale koncept na ktorom americký právny systém stojí, a totiž súhlas. Teória spoločenskej zmluvy je tak výlučne v prípade Spojených štátov amerických naozaj živým modelom, ktorý inšpiroval Johna Locka. Americká politická tradícia stojí na vzájomnej dohode všetkých občanov *consensus universalis*, ktorú novoprichádzajúci členovia spoločenstva potvrdzujú svojim zotrvaním v právnom vzťahu k štátu (zachovaním občianstva) tzv. tichým súhlasom (*tacit consensus*).⁶⁹

Občianska neposlušnosť je pre Hannah Arendtovú duchom podobná slobode zhromažďovania, ktorej význam by si mala americká spoločnosť nanovo uvedomiť. Zároveň v súčasnej situácii revidovať pôvodnú zmluvu prijatím dodatku k ústave, ktorý by zohľadnil prebiehajúce zmeny, a tak zahrnul aj černošské obyvateľstvo do *consensus universalis*. Až tento akt môže zabezpečiť budovanie pluralitného spoločenstva zviazaného záväzkom dodržiavať svoje sľuby.

Nevýhodou Arendtovej koncepcie je predovšetkým to, že sa s občianskou neposlušnosťou vypořádava len prísne v rámci americkej politickej tradície sebevlády (homerule). Naďalej ostáva nejasné, aký je vzťah práva a občianskej neposlušnosti (odlíšenie občianskej neposlušnosti od slobody zhromažďovania), či je podobný fenomén vôbec badateľný v časoch „stability“, z čoho pramení (ako je možné rozlíšiť spoločnú mienku od spoločného záujmu?) a čo môže sledovať.

Na druhej strane, opúšťa Dworkinom a Rawlsom vytýčený ústavný základ sledovaných zmien. Občianska neposlušnosť ako politické kolektívne jednanie dokáže vyvolať zmenu, tá následne vyvolať reakciu v systéme právnych noriem, ktoré zareaguje na dynamickosť spoločenských vzťahov a ukotví nové spoločenské predstavy a reformy spoločnosti. Občianska neposlušnosť,

⁶⁷ Arendt, H.: *Civil Disobedience in Crises of the Republic*, Harmondsworth, Penguin 1973, s. 61

⁶⁸ c.d., s. 62

⁶⁹ c.d., s. 70

tak nie je aktom, ktorým sa len interpretujú alebo korigujú prijaté základné pravidlá spolužitia. V Arendtovej analyzovanom prípade občianska neposlušnosť smeruje k demokratizácii spoločnosti, v ktorej „obvyklé kanály zmeny už ďalej nefungujú, sťažnosti nie sú vypočítané alebo sa na neprihliada alebo naopak, nastáva zmena vlády tým, že zahájila a zachováva také spôsoby jednania, o legalite a ústavnosti možno vážne pochybovať.“⁷⁰

Skryte sledovaným a vítaným aspektom celej situácie je obnova angažovanosti občanov vo veciach verejných, ktorá je u Hannah Arendtovej vnímaná ako najpodstatnejšia existenciálna skúsenosť (v kooperácii s druhými potvrdzujeme seba samých), pravá podstata politického jednania. V tomto bode najjasnejšie kontrastuje Arendtovej koncepcia občianskej neposlušnosti s Dworkinovou predstavou. Dworkinova koncepcia sa sústreďuje na ochranu a rozvoj základných práv a slodôd predovšetkým tých, ktoré má štátna moc rešpektovať a zachovávať ako hranicu, za ktorou sú jej zásahy neoprávnené. Cieľom je zachovať autonómiu jednotlivca. Naopak, u Hannah Arendtovej je táto verzia „vnútornej slobody“ tj. odlúčenia občana od politickej moci výsostne nepolitická a súvisí s oddelením pojmu politiky a slobody, ktoré nastalo v období helenizmu a definitívne ju vo filozofickej tradícii potvrdili kresťanskí myslitelia (napr. sv. Augustín). Sloboda je naproti tomu, skúsenosť každodenného života, fenomén politickej sféry, ktorá si vyžaduje prítomnosť druhých ľudí, verejnú sféru, v ktorej by sa mohla prejaviť. Prioritou je vykonávať stretávanie s druhými, politické jednanie samotné, tak ako to úspešne prebiehalo v starovekých mestských štátoch.⁷¹ Problémom je, či je možné dosiahnuť takúto rozsiahlu mieru priamej angažovanosti všetkých občanov na tvorbe politických rozhodnutí v dnešných politických systémoch, ktoré sú diferencované, početné a trpia nízkou účasťou na voľbách. Sloboda v Arendtovej chápaní sa tak môže prejaviť skôr v jednaní organizovaných skupín ako doplnok nie náhrada stávajúcich reprezentatívnych foriem utvárania „ politickej vôle.“ Témy o odlišnej podstate politiky načrtnuté Hannah Arendtovou zladuje so zastupiteľskou demokraciou Jurgen Habermas v rámci tzv. proceduralistickej koncepcie, ktorú nazýva „deliberatívnu politikou“⁷².

⁷⁰ Arendt, H.: *Civil Disobedience in Crises of the Republic*, Harmondsworth, Penguin 1973, s. 60

⁷¹ Arendt, H.: *Co je svoboda?* in *Mezi minulostí a budoucností*, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2002, s. 138

⁷² Habermas, J.: *Tři normativní modely demokracie* in Shapiro, I., Habermas, J.: *Teorie demokracie dnes*, Filozofia, Praha 2002, s. 79-95

4 Iniciatíva Ne základnám!

4.1 Vznik iniciatívy, petičná akcia a odozva

Občianska iniciatíva Ne základnám vznikla v júli 2006⁷³ v súvislosti s potvrdením plánov americkej administratívy na vybudovanie radarovej základne v Európe. Špekulácie o možnom umiestnení základne v Českej republike a Poľsku uverejnila Mladá fronta Dnes už júni 2006. Česká republika by sa výstavbou základne stala súčasťou amerického plánu obrany pred balistickými strelami. Jeho realizáciu zakladal National Missile Defence Act, ktorého návrh predložila Clintonova administratíva v roku 1998. Administratíva prezidenta Georga W. Busha urýchlila vývoj systému a zákon bol prijatý Kongresom ešte v roku 1999. Systém protiraketovej obrany nebol pre americkú obranu stratégiu novinkou. Nadväzoval na v osemdesiatych rokoch zahájený program „Hviezdne vojny“ (Star Wars) alebo Strategickú obrannú iniciatívu, ktorá mala chrániť USA pred útokmi strategických jadrových zbraní. Nový protiraketový systém mal brániť územie Spojených štátov pred raketovými útokmi, v prípade európskej vetvy sa rátalo predovšetkým s možnými hrozbami zo strany iránskeho jadrového programu. Protiraketový štít v Európe by tak dopĺňal (základňa v Čechách a desať inceptorov postavených v Redzikowe v Poľsku)⁷⁴ systém ďalších štyridsatich rakiet umiestnených na Aljaške a štyroch v Californii, ktoré boli vytvorené ako obranný štít voči severokórejským strelám.

Správy o odborné konzultáciách sa dostali na verejnosť v hektickom období po parlamentných voľbách, kedy sa jednalo o zostavení vlády, stranícki lídri najsilnejších parlamentných strán zaujali k problému predbežné stanoviská. Predseda Občianskej demokratickej strany (ODS) Mirek Topolánek by možnú výstavbu raketovej základne podporil s tým, že keďže nejde o otázku ohrozenia suverenity, nie je potrebné vyhlasovať o otázke referendum.⁷⁵ Predseda Českej strany sociálne demokratickej (ČSSD) Jiří Paroubek sa nevyjadril definitívne zamietavo, avšak s ohľadom na dopad na českú spoločnosť podporu umiestnenia základne na českom území spojil s vyhlásením referenda a zahájením verejnej diskusie, ktorá by zabezpečila radaru podporu

⁷³ Iniciatíva sa formovala od júla do augusta 2006 viz http://www.nezakladnam.cz/cs/106_vznik-spolecenske-iniciativy-ne-zakladnam

⁷⁴ Toto presné rozmiestnenie striel a radaru v roku 2006 ešte verejnosť nepoznala

⁷⁵ Události ČT, 28.6.2006

väčšiny.⁷⁶ Podľa odhadov malo konečné vyjadrenie českej strany padnúť do jesene 2006, kedy sa pripravoval návrh amerického štátneho rozpočtu na ďalší rok.

Prvé správy o vybudovaní základne v Českej republike zneli optimisticky. Tento krok bol prezentovaný ako príspevok k bezpečnosti obyvateľov ČR a celej Európy. V prvých momentoch ešte nebolo jasné o aký typ vojenského zariadenia pôjde, či to bude technika Severoatlantickej aliancie alebo priamo základňa americkej armády.⁷⁷ Predbežne sa podľa ankety MF Dnes zdalo, že obyvatelia obcí, kde by mohla vojenská základňa potenciálne stáť v Dobříši prípadne v Rapoticiach neďaleko Veľkej Bítěše by voči takémuto zariadeniu nenamietali. Prítomnosť amerických vojsk bola vyzdvihovaná najmä ako ekonomický prínos pre oblasti s vysokou mierou nezamestnanosti.⁷⁸

Správy o vybudovaní radarovej základne v Českej republike boli potvrdené zo strany vlády ministrom zahraničných vecí Cyrilom Svobodom o dva mesiace neskôr v programe Českej televízie Otázky Václava Moravce. V tomto období ostávalo naďalej neznáme, v ktorých lokalitách by mal byť radar umiestnený, chýbali informácie ohľadom personálneho obsadenia zariadení či ekonomického dopadu výstavby na región, kde by bol radar umiestnený. Podľa prieskumov verejnej mienky, ktorú pre MF Dnes poskytla agentúra Median, by výstavbu radaru v ČR podporilo len sedemnást percent občanov.⁷⁹ Na verejnosť sa dostali dokonca správy s odkazom na tvrdenia zverejnené New York Times, že rokovania o radare prebiehali už pred parlamentnými voľbami, ale boli zámerne utajené. Minister zahraničných vecí toto tvrdenie poprel s dodatkom, že Česká republika bola oslovená v tejto veci už v roku 2004 a išlo o konzultácie technického charakteru, ktoré nemali s voľbami nič spoločné.⁸⁰

Iniciatíva Ne základnám rozbehla v tomto čase (1. augusta 2006) petičnú akciu za vyhlásenie referenda o radarovej základni v ČR. V texte návrhu petície namieta proti zapojeniu Českej republiky do Národnej raketovej obrany Spojených štátov, pretože tento krok by znamenal zapojenie ČR do globálnej politiky USA bez záruk, že pri rozhodovaní o dôležitých bezpečnostných otázkach by boli zohľadnené záujmy českého obyvateľstva. Rovnako tak napáda vládu za slabú informovanosť verejnosti o plánovaných akciách na českom území (čo bolo zrejmé aj z prvých medializovaných správ v roku 2006) a predovšetkým to, že mandát

⁷⁶ Bucherrt, V., Gazdík J.: USA naléhají: Češi, chcete základnu? In Mladá fronta Dnes, 26.06.2006, s. 1

⁷⁷ Bucherrt, V., Gazdík J.: USA naléhají: Češi, chcete základnu? In Mladá fronta Dnes, 26.06.2006, A4

⁷⁸ Gazdík, J.: Americké rakety v Česku: máme se bát, nebo je vítat? In Mladá fronta dnes, 27.6.2006, Téma, s. 3

⁷⁹ Mladá fronta Dnes,

⁸⁰ Události ČT, 6.8. 2006 , Americká protiraketová základna v ČR

parlamentu a vlády na rozhodnutie významnej otázky umiestnenia vojenskej základne iného štátu na svojom území je nedostatočný. Obdobné rozhodnutie si podľa petentov zasluhuje dôslednú debatu a môžeme povedať „pravý demokratický základ“. Vhodnou procedúrou je podľa ich názoru celoštátne referendum o otázke: „*Souhlasíte s umístěním a existencí základny Národního raketového systému obrany USA na území České republiky?*“⁸¹ Pre vypísanie referenda sa vyslovili aj predstavitelia ČSSD, Strany zelených a Komunistická strana Čech a Moravy (KSČM). Posledne menovaná strana spravila problém protiraketovej základne dokonca svojou hlavnou povolebnou témou. V súvislosti s radarom plánovala podať návrh zákona o referende, ktorý by podľa vzoru zákona o referende o pristúpení k Európskej únii umožnil prezidentovi vyhlásiť referendum o umiestnení akýchkoľvek základní na území Českej republiky. Svoje rozhodnutie zakladala na kontinuite náhľadov strany na zahraničnopolitické otázky a obavu z obmedzenia suverenity ČR v prospech mocenských chůťok USA.⁸² Návrh poslancov KSČM na vyhlásenie jednorázového referenda o umiestnení radaru a tomu prislúchajúcu zmenu ústavy v prvom čítaní tesnou väčšinou neprešiel. Aktivitu vyvíjala aj mládežnícka organizácia strany Komunistický zväz mládeže (KSM), ktorá ešte pred iniciatívou Ne základnám začala v júli 2006 so zbieraním podpisov pod petíciu. Tá sa netýkala vyhlásenia referenda, ale žiadala vládu o zverejnenie informácií o umiestnení radaru v ČR a o zásadné odmietnutie podobných projektov Poslaneckou snemovňou Parlamentu ČR. Súbežné zahájenie petičných akcií a angažovanosť KSČM v otázke základní mohla spôsobiť, že prvé informácie o aktivitách iniciatívy Ne základnám nedbali na rozdiel medzi Ne základnám a KSM.⁸³

Iniciatíva Ne základnám sa týmto označenia bránila. Podľa hovorca hnutia Jana Tamáša platforma nie je komunistickou aktivitou, ale združením 30 rôznorodých organizácií (mierových hnutí, kresťanských spolkov, socialistických združení, organizácií na ochranu zeme, združení za rovnosť šancí), ktoré spája odpor voči základní na českom území.⁸⁴ Okrem petičnej akcie, ktorú rozbehla v Prahe, v Humanistickom centre Narovinu v Prahe 5, Brne či Ostrave, sa deň po odvysielaní Otázok Václava Moravce rozhodla demonštratívne vyjadriť postoj voči neobjektívnemu informovaniu ČT. Namietala, že poskytované informácie sú jednostranné

⁸¹ http://www.nezakladnam.cz/cs/12_text-petice

⁸² Události ČT, 10.8. 2006

⁸³ Mladá Fronta Dnes, 7.6. 2006, s. 4

⁸⁴ http://www.nezakladnam.cz/cs/113_iniciativa-ne-zakladnam-proti-neobjektivnosti-medii

a nedávajú priestor kritikom projektu.⁸⁵ Pravdou je, že do uvedeného dátumu informovala ČT o plánoch americkej vlády na výstavbu radaru, kedy boli zároveň prezentované stanoviská jednotlivých strán. Tie v prípade, že by bola dohoda medzi americkou a českou vládou podpísaná, museli danú zmluvu schváliť v Poslaneckej snemovni. Na tomto malom priestore, ktorý sa dovtedy téme venoval, ešte nezazneli argumenty protiradarových aktivistov. Rovnaké to bolo aj v tlačových médiách, ktoré krátko informovali o protestnom pochode z Václavského náměstí na Náměstí Míru.⁸⁶ Postupne sa k oponentom radaru a ku kritikom šírenia dezinformácií pridávali aj iné občianske združenia a organizácie ako napríklad Vojáci proti válce alebo Greenpeace. Organizácia Greenpeace namietala, že radarová základňa jednoznačne ohrozuje bezpečnosť a vedie k eskalácii napätia a zdokonaľovaniu zbraní.⁸⁷

Do konca roka 2007 sa iniciatíva venovala protestom v rámci ústavou garantovaných politických slobôd. V deň spomienky na inváziu Československa vojskami Varšavskej zmluvy zvolala demonštráciu na Náměstí Míru. Toto nie početné zhromaždenie, ktorého sa zúčastnilo niekoľko stoviek ľudí, hoci na presnom počte sa organizátori a média nezhodli, vyvolalo pozornosť. Naďalej ostávalo mimo záber celoštátnych správ. Organizátori odmietli vystúpenie senátora Jaromíra Šetinu, ktorý bol síce pozvaný ako rečník, ale keďže výstavbu radaru podporoval, nakoniec nevystúpil. Po druhé, spájanie invázie a umiestnenia amerických rakiet bolo vnímané ako nedôstojné voči obetiam 21. augusta 1968.⁸⁸

Do októbra 2007, kedy sa v snemovni hlasovalo o návrhu ústavného zákona o referende, téma budovania základne v ČR tlela. K spôsobu rozhodovania o otázke radarovej základne zazneli zo strany diskutujúcich poslancov cenné protiargumenty, ktoré v jednej skutočnosti dávali zapravdu sťažnostiam aktivistov. Aj v snemovni platilo, že protiradarová „agitácia“ bola vnímaná poslancami ako vec KSČM, ktorá robí z radaru zbytočného strašiaka (Jan Schwippel).⁸⁹ Forma hlasovania o radare tj. nahradenie ratifikácie parlamentom rozhodnutím občanov v referende bola odmietnutá ako vopred neúspešné a nákladné riešenie (Vlasta Parkanová), pretože pre úspešné hlasovanie v referende je potrebná účasť nadpolovičnej väčšiny všetkých oprávnených voličov. Okrem toho by sa väčšina zo zúčastnených musela vyjadriť kladne. Ministerka Vlasta Parkanová

⁸⁵ http://www.nezakladnam.cz/cs/105_ct-1-a-protiraketova-zakladna-jedna-vlastovka-jaro-nedela

⁸⁶ Lidé protestovali proti základně USA in Mladá fronta Dnes, 15.8.2006, s. 2

⁸⁷ http://www.nezakladnam.cz/cs/107_prohlaseni-greenpeace-k-americkym-raketovym-zakladnam-v-evrope

⁸⁸ <http://www.psp.cz/eknih/2006ps/stenprot/006schuz/s006037.htm>

⁸⁹ <http://www.psp.cz/eknih/2006ps/stenprot/006schuz/s006037.htm>

tak celú referendumovú iniciatívu zo strany KSČM a jej podporu inými stranami (zrejme mala na mysli ČSSD) označila ako schovávanie sa za občanov a vyzvala ich, aby „jasne deklarovali svoj postoj a v prípade potreby jej uplatnili zde při hlasování v Poslanecké sněmovně.“⁹⁰

4.2 Hlasovanie v snemovni vs. referendum

Prvé aktivity iniciatívy, hoci ešte nebolo jasné, či k vzniku nejakej zmluvy dôjde, poukázali na spor v pohľade na spôsob, akým by malo byť prijaté rozhodnutie o umiestnení základne americkej armády v Českej republike. Ústava ČR dovoľuje niekoľko možných interpretácií.

Podľa hlavy II čl. 49 Ústavy medzinárodného zmluvy povahou spojenecké, mierové a iné politické vyžadujú v procese ratifikácie súhlas oboch komôr parlamentu. V prípade hlasovania o zmluve v Snemovni sa viedli polemiky o potrebnej väčšine. Komunistická strana Čech a Moravy navrhovala použiť kvalifikovanú trojpäťtinovú väčšinu, ODS podporovala aplikovanie nadpolovičnej väčšiny všetkých poslancov.

Dikcia ústavy ale umožňuje pri ratifikácii medzinárodných zmlúv, ktorými sa prenášajú právomoci orgánov ČR na medzinárodnú inštitúciu alebo organizáciu využiť hlasovanie v referende. To má zaistiť širšiu legitimitáciu politickému rozhodnutiu. Pre takéto hlasovanie je nevyhnutné prijať ústavný zákon o referende. To možno vypísať buďto ako ad hoc referendum o konkrétnej otázke (v prípade medzinárodných zmlúv) alebo ako obecné referendum, na ktoré všeobecne poukazuje čl. 2 ods. 2 Ústavy.⁹¹ Referendum nie je na rozdiel od Slovenskej republiky samostatne definované v ústave, pre jeho vyhlásenie je potrebná trojpäťtinová väčšina (na prijatie ústavného zákona, ktorým sa vyhlasuje), čím sa tento inštitút priamej demokracie viaže na vôľu politických strán zastúpených v parlamente tento prostriedok využiť. Čo sa týka podpory referenda medzi politickými stranami, odmietala prijatie zákona o obecnom referende predovšetkým ODS ako sa ukázalo už pri hlasovaní o prijatí ústavného zákona o referende o pristúpení Českej republiky k Európskej únii. V tom čase opozičná Občianska demokratická strana nepodporovala prijatie zákona o obecnom referende, prípustné bolo len čiastočné ad hoc referendum v konkrétnej otázke pristúpenia (Marek Benda).⁹²

⁹⁰ <http://www.psp.cz/eknih/2006ps/stenprot/006schuz/s006037.htm>

⁹¹ <http://www.psp.cz/docs/laws/constitution.html>

⁹² <http://www.psp.cz/eknih/1998ps/stenprot/029schuz/s029014.htm>

Za vtedajšej situácie požadovala občianska iniciatíva vyhlásenie referenda prostredníctvom petície a demonštratívnym vyhlásením nesúhlasu na protestných akciách. Dosiahnutie vyhlásenia referenda na základe petície sa nemôže vyhnúť rovnakému obmedzeniu, aké existuje pri hlasovaní o zákone o refende. Podľa zákona o petičnom práve je totiž petíciou možné sa vo veciach verejného alebo iného spoločného záujmu obracať sa na štátne orgány (par. 1 zákona o petičnom práve). Štátny orgán je povinný petíciu prijať a vyjadriť sa k nej do 30 dní od jej prijatia (par. 5 ods. 3 zákona o petičnom práve), v prípade Parlamentu ČR vyhodnocuje petície Petičný výbor. Reálne tak môže petičné právo uplatnené podľa platného českého práva dopomôcť k predloženiu návrhu zákona poslancami vo veci, ktorej sa petícia týka. Petíciu iniciatívy Ne základnám podpísalo od augusta do decembra 2006 9 tisíc osôb vo výraznom nepomere voči petičnej akcii KSM, ktorému sa podarilo získať v rovnakom období 52 tisíc podpisov.⁹³ Množstvo petentov v petícii má v prípade všeobecnej petície symbolický význam na rozdiel od tzv. kvalifikovanej petície, ktorá by získaním určitého zákonom (ústavou) stanoveného počtu podpisov umožňovala priamo vyvolať referendum.⁹⁴ Kvalifikovanými petíciami na základe osobitných zákonov, ktoré právny poriadok umožňuje toto nie je možné. Tento typ petícií sa využíva na doloženie kandidátnych listín nezávislých kandidátov na senátora (247/1995 Sb.), pri registrácii cirkví a náboženských spoločností (161/1992 Sb.) alebo pri zakladaní politických strán (424/1991 Sb.). Ústava ČR nezakotvuje ako Ústava SR základnú úpravu inštitútu referenda, výkon štátnej moci sa realizuje prostredníctvom orgánov moci zákonodarnej, výkonnej a súdnej (čl. 2 Ústavy ČR). Zodpovedá tak definícii reprezentatívnej alebo nepriamej demokracii. Na rozdiel od toho Ústava SR zakotvuje princíp kombinovaného výkon štátnej moci prostredníctvom volených zástupcov alebo priamo (čl. 2 Ústavy SR), ako aj možnosť vyhlásiť referendum na základe petície, ktorú podpíše 350 tisíc občanov SR (čl. 95 Ústavy SR). Spôsoby ovplyvnenia a kontroly politických rozhodnutí mimo tých, ktorú môžu občania vykonávať vo voľbách boli zakotvené už v pôvodnom znení Ústavy, druhá časť zmien bola prijatá ako dôsledok politického vývoja v SR v 90. rokoch. Väčšinová podpora koalície v Národnej rade SR viedla k presunu politického konfliktu do mimoparlamentného priestoru, na stránky opozičnej tlače, televízie. Neschopnosť účinne kontrolovať zneužívanie politickej moci v rámci parlamentu a prostriedkami

⁹³ http://www.nezakladnam.cz/cs/140_dalsi-3000-podpisu-pro-referendum-o-protiraketove-zakladne

⁹⁴ Ústava SR umožňuje tzv. kvalifikovanými petíciami predkladať návrh na kandidáta v priamych prezidentských voľbách, vyvolať referendum na komunálnej prípadne celoslovenskej úrovni viz Ústava SR <http://www-8.vlada.gov.sk/data/files/1086.pdf>

ústavou garantovanými sa prejavilo v zmenách ústavy po voľbách v roku 1998 zavedením priamej voľby prezidenta (úst. zákon 9/1999 Z.z.) alebo samosprávy na úrovni obcí a vyšších územných celkov s možnosťou vyhlásenia miestneho referenda (úst. zákon 90/2001 Z.z.).

Zakotvenie referenda v Ústave ale stále nemusí zaručiť regulérny priebeh hlasovania ani jeho úspech, ktorý spočíva na ochote oprávnených voličov zúčastniť sa hlasovania. To môže byť v situácii klesajúcej účasti občanov na voľbách trvalým nedostatkom úspešnej účasti občanov na utváraní politických rozhodnutí. Pri nedostatočnej účasti nadpolovičnej väčšiny oprávnených voličov je referendum neplatné. Druhým neduhom je fakt, že referendum formuluje otázku tak, že je na ňu možné odpovedať len odpoveďou áno alebo nie. Preto sa na úspešné prejavenie opačného názoru na konkrétnom rozhodnutí vyžaduje masová podpora resp. zaangažovanosť v predmetnej otázke a možnosť vyjadriť jednoznačný postoj schválujúcou alebo zamietavou odpoveďou. Zvlášť v českom právnom poriadku je navyše nevyhnutné nájsť podporu u parlamentných strán, ktoré by boli ochotné a schopné návrh zákona o referende predložiť a schváliť v oboch komorách parlamentu. Prvý návrh zákona o referende predložený KSČM bol v októbri 2007 zamietnutý 88 hlasmi proti takémuto zákonu. Proti prijatiu ústavného zákona hlasovali poslanci ODS a KDU-ČSL, hlasovania sa zdržali poslanci za Stranu zelených, hoci strana podľa stanoviska Republikovej rady výstavbu základne nepodporovala. Dôvodom bol nekvalitný a nedôsledný legislatívny návrh, ktorý poslanec Onděj Liška navrhol vrátiť na dopracovanie.⁹⁵

4.3 Snaha o zahájenie verejnej debaty

Antiradarová kampaň bola znova výraznejšie zahájená začiatkom roka 2007, keď Spojené štáty americké oficiálne požiadali Českú republiku o zapojenie do amerického systému protiraketovej obrany, ktorú nový predseda vlády ČR oznámil na tlačovej konferencii 20. januára 2007. Stalo sa tak potom ako americká strana definitívne rozhodla o mieste, kde by mal plánovaný radar stáť, na rozhraní stredných a západných Čiech, v Brdech. Iniciatíva Ne základnám pokračovala naďalej v organizácii protestov a petícií. Do debaty o radare bolo vnesené medzinárodnepolitické hľadisko, keď ruský prezident Vladimír Putin vyjadril nevôľu nad rozšírením americkej

⁹⁵ <http://psp.cz/eknih/2006ps/stenprot/006schuz/s006040.htm#r3>

protiraketovej obrany do Poľska a ČR s ohľadom na ohrozenie bezpečnostných záujmov Ruska.⁹⁶ Obe strany zostávali na svojej pozícii, ktoré príkladne ilustroval článok poslanca za ODS Zdenka Proseka *Když argumenty nic nezmohou*, ktorý uverejnila Mladá fronta DNES 23. marca 2007. Autor článku vyjadruje vážne obavy nad plodnosťou diskusie a otvorenej debaty s ideovou zaujatou opozíciou: „*Množství poskytnutých informací a racionální argumentace od příznivců radaru zjevně míjejí cíl a otevřená debata, kterou tak důrazně požadovali odpůrci, jak se zdá na jejich postoji nic nemění. Nemůže. Více než o věc jde totiž o víru a přesvědčení.*“⁹⁷ Druhá strana žiadajúca dialóg predstavuje pre racionálne stanovisko obhajujúcu vládu partnera, ktorého nie je možné presvedčiť argumentmi. Dôvodom má byť ideové založenie zoskupení, ktoré nepodporujú výstavbu radarovej základne prezentovanú ako spoluprácu neprakticky uvažujúcich pacifistických združení, radikálne ľavicových zoskupení a islamskej komunity.

K zahájeniu dialógu medzi vládou a protestujúcimi stále nedošlo, iniciatíva sa začala sústrediť na rozšírenie pôsobnosti v ďalších českých mestách (České Budějovice, Olomouc, Brno, Liberec, Pardubice) a organizovanie protestov. Zvlášť dôležitou bola návšteva Prahy prezidentom USA Georgom Bushom. Pri tejto príležitosti ohlásili protestné zhromaždenie na Hradčanskom námestí, ktoré bolo napokon presunuté na Loretánske námestie z bezpečnostných dôvodov. V súvislosti s demonštráciou sa opätovne objavila polemika, či je možné docieľiť dohodu medzi „názorovo rozdielnymi tábormi.“⁹⁸ Hovorcovia iniciatívy ale postupne dostali priestor v médiách (duel Jana Májička a Jiřího Grygara na stránkach MF Dnes, účasť Jana Tamáša v diskusii Českého rozhlasu s býval. náčelníkom Generálneho štábu J. Šedivým a politologom Oskarom Krejčí, účasť Ivony Novomestskej v programe *Názory a argumenty* na Českom rozhlase 6), vláda vymenovala osobitného hovorcu pre radar Tomáša Klvaňu. Jeho úlohou bola propagácia výstavby radaru u českej verejnosti, ktorá zahŕňala napríklad účasť na debatách s občanmi, najmä v obciach dotknutých výstavbou (Míšov). Paradoxne však v českej verejnosti podľa dostupných informácií prevládalo presvedčenie o nedostatočnej informovanosti o umiestnení radarovej základne v Čechách, ktorú mala za následok najmä vyostrenosť a ideologická zahltenosť prebiehajúcej diskusie.⁹⁹

Nezanedbateľný bol ale vzrast záujmu o iniciatívu a protestné hnutie, ktorý v sebe zahŕňal aj

⁹⁶ Rybář, J.: Putin: Naše rakety nic nezastaví in Mladá fronta DNES, roč. 18, č. 28, s. 6 (2.2. 2007)

⁹⁷ Prosek, Z.: Když argumenty nic nezmohou in Mladá fronta Dnes, Plzeňský kraj, roč. 18, s.3

⁹⁸ Pokorný, J., Janečková, Z.: „Ať Bush táhne už!“ in Mladá fronta Dnes, Bush v Česku, s.4

⁹⁹ Káva o čtvrté, Český rozhlas 2 (Praha), 11.9. 2007

uznanie aktivistov ako predstaviteľ a ďalšieho názoru. Intenzívna informačná kampaň oboch táborov prebiehala do uzavretia zmluvy o radare, ktorú prišla podpísať ministerka zahraničných vecí Condoleeza Riceová v júli 2008. Problém kampane tkvel v pocite nezainteresovanej verejnosti, že všetky podávané informácie sú skreslené (v prospech jednej alebo druhej strany). Zároveň si môžeme položiť otázku, čo má byť výsledkom prebiehajúcej diskusie?

Otázka umiestnenia radaru v Českej republike bola svojím charakterom spojenou nádobou. Pre vytvorenie názoru na predmetnú vec sú potrebné odborné informácie o zariadení, ktoré dlhodobo chýbali. Okrem iného je odborný obsah diskusie o obranných zariadeniach pomerne náročný pre laickú verejnosť a v nezanedbateľnej miere aj predmetom utajenia. Môže byť teda verejná diskusia o radare relevantná napriek tomu? Čo môže podložiť účasť v takejto diskusii? Odpoveďou na otázku, čo zakladá účasť v diskusii môže byť fakt, že dané rozhodnutie sa týka bezpečnosti a môže vystaviť riziku najmä obyvateľov obcí, kde bola zamýšľaná stavba radaru. S týmto hľadiskom sa rátať kampani medzi starostami dotknutých obcí, ktorí vyformovali vlastnú iniciatívu Ligu starostů proti radaru. Jej najhlasnejším predstaviteľom bol starosta obce Trokavec Jan Neoral. Posledným už spomínaným hľadiskom je to, že v tejto otázke sa má rátať s vyjadrením každého občana a má získať, čo najväčšiu podporu. V tomto prípade je cieľom vyhlásenie referenda.

Všetky uvedené polemiky sa týkajú pohľadov na rolu verejnosti a občanov a jej zaangažovanosti v procese dosahovania politických rozhodnutí. Z perspektívy, ktorú v našom prípade reprezentujú odporcovia referenda v parlamente a vládni predstavitelia, sa úloha občanov obmedzuje na uplatnenie preferencie vo voľbách, na základe ktorých sa obsadí parlament a vytvorí vláda. To je spôsob, akým môžu občania rozhodovať o tom, či je štátna moc vykonávaná v ich záujme. V prípade, že tejto požiadavke nevyhovie, je riešením strata podpory elektorátu.¹⁰⁰

Opakom tejto perspektívy je požiadavka na vyjadrenie každého občana k prejednávanej otázke. Tento pohľad poukazuje na republikánsku teóriu demokracie. Účasť na politickom rozhodovaní je prioritou, politické jednanie je bezprostredne späté so skúsenosťou slobody, ktorú môžeme okúsiť len vďaka styku s druhými v spoločnom verejnom priestore.¹⁰¹ Vo vzťahu k štátnej moci

¹⁰⁰ Habermas, J.: Tři normativní modely demokracie in Schumpeter, P.: Another Theory of democracy in Dahl, R.A., Shapiro, I.: The Democracy Sourcebook, Cambridge University Press, New York, 2001

¹⁰¹ Arendt, H.: Co je svoboda? In Mezi minulostí a budoucností, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 2002, s. 133

má kontinuálne prebiehajúci dialóg legitimujúcu silu pre spôsob výkonu politického panstva.¹⁰²

Medzi nimi stojí tretia koncepcia, ktorá sa snaží nájsť strednú cestu medzi liberálnym a republikánskym pohľadom na povahu politického procesu. Oceňuje význam, ktorý prikladajú republikánske teórie demokracie diskusií a komunikácii pri formovaní kolektívnych cieľov. Jürgen Habermas ale výstižne konštatuje, že cieľom politického rozhodovania v súčasnej dobe je vyrovnanie rôznych záujmov a hodnotových orientácií, ktoré pomocou etických diskusií nemôžu dôjsť ku konsenzu. Cieľom je kompromis, ku ktorému pomáhajú dospieť inštitucionalizované formy komunikácie na základe podmienok, ktoré vedú k férovým výsledkom.¹⁰³ Zakladá na živej občianskej spoločnosti, ktorá pomáha nasmerovať administratívnu moc špecializovanú na kolektívne záväzné rozhodnutia. Nerozhoduje však namiesto nej.¹⁰⁴

Myslím, že táto forma zapojenia verejnosti do politického rozhodovania dokáže v prípade diskusií ohľadom radarovej základne najviac vysvetliť význam prebiehajúcich aktivít. Jedinou nevýhodou je, že rozhodnutie umiestniť radarovú základňu v ČR nemalo vyslovene vnútropolitickú povahu, nevyvstáva z domácej zákonodarnej iniciatívy. Vyjednávania sa viedli na medzinárodnej úrovni medzi zástupcami českej a americkej vlády, ich výsledkom je zmluva, ktorá už nepodlieha ďalším pripomienkovým konaniam. Je možné túto zmluvu jedine potvrdiť alebo zamietnuť hlasovaním, odpoveďou áno alebo nie, buď pri ratifikácii v parlamente alebo rovnako v prípade referenda.

4.4 Zosilnenie nátlakových akcií a podpis zmluvy o radare

Jednania o radare napriek protestným akciám pokračovali, počas rokovaní sa konkretizovali body ohľadom vplyvu radaru na životné prostredie v okolí základne, zapojenia českých dodávateľov pri výstavbe či podmienok pobytu amerických vojakov na základni, ktoré mali byť obsahom osobitnej druhej dohoda tzv. SOFA. Väčšina podstatných častí zmluvy mala byť dohodnutá už vo februári 2008, ako informoval verejnosť premiér Mirek Topolánek pri svojej návšteve v Bielom dome.¹⁰⁵ Medzitým iniciatíva Ne základnám pokračovala v organizácii protestných happeningov,

¹⁰² Habermas, J.: Tři normativní modely demokracie in Shapiro, I., Habermas, J.: Teorie demokracie dnes, Filozofia, Praha 2002, s.85

¹⁰³ Habermas, J.: Tři normativní modely demokracie in Shapiro, I., Habermas, J.: Teorie demokracie dnes, Filozofia, Praha 2002, s. 88

¹⁰⁴ c.d., s.92

¹⁰⁵ <http://www.protiraketovaobrana.cz/bush-usa-jsou-blizko-k-uzavreni-dohody-s-ceskou-republikou-pok->

zaktivizovali sa členovia hnutia Greenpeace, ktorí od 29. apríla 2008 obsadili kótu 718 vo vojenskom priestore Brdy.

Cieľom aktivít bolo presadenie požiadavky na zastavenie rokovaní a vyhlásenie referenda o umiestnení radaru v ČR. 13. mája 2008 sa Jan Tamáš a Jan Bednář (členovia Humanistického hnutia) rozhodli vymôcť si spomínané požiadavky protestnou hladovkou, ktorá trvala tri týždne. Ako výraz solidarity sa k nim podľa tlačovej správy iniciatívy pridali ďalší ľudia v niekoľkých európskych mestách na znak nesúhlasu so zvyšovaním vojenskej prítomnosti USA v strednej Európe.

Zahájenie hladovky vyvovalo medzi zástancami základne rovnako ako u jej odporcov masívnu reakciu. Zvolený spôsob presadenia požiadaviek totiž vybočil z rámca ústavou a zákonom garantovaných politických práv. Podľa Ondreja Slačálka, ktorý sa k hladovkárom vyjadril na stránkach týždenníka A2, hladovka depolitizuje diskusiu o spoločnom dobre a redukuje ju na „osobný problém“ dvoch konkrétnych ľudí. Čo je obzvlášť významné, z konfliktu politického robí konflikt osobný, čomu svedčia aj útoky niektorých publicistov (Jan Rějžek, Martin Zvěřina) na ich osoby.¹⁰⁶

Voľba tak drastickej formy protestu sa okrem obvinení z pomätenosti stretla a nepoctivosti stretla s kritikou neprimeranosti z vlastných radov. Predovšetkým preto, že prekročila prah nenásilia, ktorý rešpektovali všetky ostatné formy protestov a uchýlila sa k násiliu, aj keď malo podobu násilia obráteného voči vlastnej osobe (sebapoškodzovania). Podľa Marka Hrubca síce nemá obhajoba podmienky nenásilnosti opodstatnenie v každom prípade. Mala by však zodpovedať povahe nepriateľa. Násilný odpor je na mieste v prípade stupňujúceho útlaku alebo militarizmu. Zároveň pripadá do úvahy, pri vyčerpaní iných foriem odporu. Využitá forma protestu budila okrem toho mnoho analógií s najznámejším prípadom odporu formou smrteľného sebapoškodenia- samovraždou- Jana Palacha, na ktorú upozornili aj médiá. Na rozdiel od prezidenta Klauza alebo ministerky Vlasty Parkanovej, ktorí protestnú akciu nazvali vydieraním, sa Marek Hrubec domieva, že poukazuje na neznesiteľnú úroveň ignorácie verejnej mienky vládou ČR.¹⁰⁷ Za pravdu mu dala skutočnosť, že na apel hladovkárov odpovedal z vlády

/obrana.asp?c=A080227_225541_obrana_m02

¹⁰⁶ Slačálek, O.: Ovšem in A2- kulturní týdeník, roč. 4, č. 32, s. 23 (4.6.2008)

¹⁰⁷ http://www.literarky.cz/index_o.php?p=clanek&id=5347&rok=2008&cislo=21
Zpravodajství, Český rozhlas 6- České Buřjovice, 17:00

a ústavných činiteľov len minister zahraničia Karel Schwarzenberg, ktorý Jana Tamáša a Jana Bednářa pozval na rokovania do Černínskeho paláca.¹⁰⁸ Hladovka bola ukončena 2. júna 2008 s tým, že štafetu v postení preberú známe osobnosti Petr Uhl, herečka Anna Geislerová, politici, študenti, akademici. Dôvodom na ukončenie bola podľa vyhlásenia Jana Tamáša jednak neúčinnosť apelu na vládnych predstaviteľov, ktorí naďalej otvorene ignorovali protiradarové hnutie a ďalej vážne ohrozenie zdravia, ktoré hladovkárom hrozilo.¹⁰⁹ Na druhej strane sa vďaka pozornosti domácich a zahraničných médií dostalo iniciatíve dostatočnej pozornosti nato, aby sa v nej mohlo pokračovať vo forme 24 reťazového pôstu. Hladovka bola definitívne ukončená 30. marca 2009, len niekoľko dní po páde českej vlády. V tomto čase česká vláda stiahla zmluvu o radare zo snemovne, kde už nemala dostatočnú podporu nato, aby bola schválená nadpolovičnou väčšinou hlasov. Od marca 2009 sa tak čakalo sa na rozhodnutie nového amerického prezidenta Baracka Obamu, z vnútropolitického hľadiska sa s rozhodnutím o radare a vrátením zmluvy do snemovne čakala na obdobie po predčasných voľbách, s tým, že by táto téma mala figurovať vo volebných programoch strán.

4.5 Hladovka a koncepcia občianskej neposlušnosti

V analyzovanom prípade sme sa stretli s hladovkou ako formou verejného protestu proti politickému rozhodnutiu, zároveň ako prostriedkov pre presadenie politických požiadaviek na zastavenie jednaní o radarovej základni, zahájenie verejnej diskusie a presadenie hlasovania v referende o tejto otázke.

Hladovka ako spôsob protestu má trvalý inšpiračný zdroj v osobe Mahatmu Gandhiho, ktorý nenásilný protest úspešne využil v boji za nezávislosť Indie na Veľkej Británii. V ďalších známych prípadoch sa využívanie tejto metódy týkalo najmä politických väzňov, ktorí týmto spôsobom upozorňovali na porušovanie svojich práv alebo prezentovali svoje politické požiadavky. V súčasnosti sú známe najmä prípady hladoviek väzňov na základni Guatanámo alebo kubánskych disidentov. Vzťah hladovky ako metódy protestu k občianskej neposlušnosti nemusí byť jednoznačný. Polemickým je, ako už bolo vyššie spomenuté, násilný prípadne nenásilný charakter hladovky a taktiež „všeobecnú prijateľnosť a pochopiteľnosť“ tejto taktiky pre verejnosť. Napokon si kladieme otázku, či zvolený cieľ zodpovedá cieľom, ktoré si môže

¹⁰⁸ <http://www.novinky.cz/domaci/141376-tamas-s-bednarem-konci-hladovku-proti-radaru.html>

¹⁰⁹ http://www.nenasili.cz/cs/1364_prohlaseni-k-preruseni-hladovky-video

stanoviť legitímny akt občianskej neposlušnosti v liberálne demokratickom režime.

V rámci Dworkinovej teórie občianskej neposlušnosti by sme na príklad hladovkárov ťažko uplatnili pôvodnú koncepciu občianskej neposlušnosti založenej na integrite. Jednak, podstatou tohto aktu nebolo porušenie práva a zákonnej povinnosti ale ohrozenie vlastného života, motívy aktérov nespočívali v snahe ochrániť svoju osobnú integritu pred „nátlakom“, ktorý by pre nich predstavovala povinnosť vyplývajúca zo zákona.

V rámci typológie o občianskej neposlušnosti máme viacero možností. Uvedenú formu protestu by sme mohli zaradiť k *policy based civil disobedience* s tým dodatkom, že tieto akty nijako neporušovali platné právo. Ku konfliktu „práva“ s názorom aktivistov došlo jedine v širšom význame, v pohľade na nedostatočnosť ustanovených procedúr prijímaného rozhodnutia. Každopádne ale môžeme využiť delenie na presvedčovacie a vydieracie taktiky, ktoré Ronald Dworkin vo svojej analýze uvádza. Zatiaľ, čo v prípade na spravodlivosti založenej občianskej neposlušnosti nachádza pre túto formu protestu opodstatnenie, u tretej kategórie tomu tak nie. Predpokladá už spomenuté, totiž zmarenie šancí na akýkoľvek dialóg. Pravdou je, že hladovka Jana Bednáře a Jana Tamáše nedonútila vládu k dialógu, vyslúžila si skôr zosmiešnenie a cynizmus.¹¹⁰ Na druhej strane dopomohla k formulácii a k vytýčeniu hlavného bodu kritiky výkonu štátnej moci v ČR- neprihliadanie na verejnú mienku, arogancia moci u parlamentných strán.¹¹¹

Vo vzťahu k Rawlsovej teórii občianskej neposlušnosti sa musíme pozrieť na definíciu pojmu ako verejného, nenásilného, protiprávneho politického aktu vykonaného na základe svedomia, ktorého cieľom je zaistiť zmenu zákonov alebo vládnej politiky. Aj keď hladovka a celá iniciatíva sledovala zmenu vládnej politiky, ba dokonca môžeme povedať, že by prijala aj ústavnú zmenu (prijatie zákona o obecnom referende), hoci ju priamo nesledovala, opätovne absentuje prvok protiprávnosti. Dôvod je ten, že protestná akcia nepoukazovala na nespravodlivosť jednotlivých politik, ktoré boli by boli realizované konkrétnymi nespravidlivými zákonmi, pričom ich porušenie by zakladalo znak protiprávnosti. V prípade radaru išlo o požiadavku na vládu ČR uskutočniť určité politické rozhodnutie alebo poukázanie na chýbajúci rámec pre plnú legitimizáciu tohto rozhodnutia.

¹¹⁰ Rejžek, J.: O hladovce in Lidové noviny, roč. 21, č. 119, s. 12

¹¹¹ Fendrych, M.: Pocit bezmoci: Jaké mohou být příčiny hladovky proti radaru in Týden, roč. 15, č.23, s. 74

Preto sa ako najschodnejšia javí definícia Hannah Arendtovej. Jej koncepcia vychádzajúc z príspevku Civil disobedience neposkytuje precizované definičné znaky občianskej neposlušnosti, čiže nie je možné jasne povedať, nakoľko je nevyhnutné, aby akt občianskej neposlušnosti porušoval platné právo. Základný definičný znak, a to jednanie organizovanej menšiny ktorá zdieľa rovnaký názor na obecný záujem a vôľu tento záujem presadzovať by bol v perspektíve, že uvažujeme o celej iniciatíve nielen o hladovkároch splnený. Dokonca je významným aj Arendtovej postreh, že podobné hnutia prinášajúce sociálnu zmenu sprevádzajú oslabenie schopnosti práva regulovať dostatočne vzťahy spoločnosti. Hoci zmeny sledované protestným hnutím nemali tak široký záber, akým je Arendtovej zásadná sociálna zmena, nástup iniciatívy sprevádzala vedomosť o slabej pozícii menšinovej vlády Mirka Topolánka, a zároveň klesajúcej podpore prezidenta Busha doma aj v zahraničí.

5 Záver

Práca predložila niekoľko pohľadov na občiansku neposlušnosť s cieľom posúdiť ich schopnosť vysvetliť súčasné politické dianie.

Všetky predložené koncepcie, či už išlo o liberálnu republikánsku perspektívu pracovali so skúsenosťou s hnutím za občianske práva a odporom voči vojenskej angažovanosti vo Vietname, čo malo okrem tradície a inšpiračných zdrojov (grécka polis u Hannah Arendtovej, Mahatma Gandhi a požiadavka nenásilia) nesporne vplyv na predložené definície. Každý z autorov sa vlastným spôsobom vyrovnával s problémom, ako pochopiť morálne motivované konanie a z neho plynúce porušenie práva (Dworkin, Rawls) alebo ako uchopiť masový fenomén protestných akcií porušujúcich platné právo (Arendt).

Majú tieto otázky a odpovede na ne ešte stále význam? Nesporne áno, problematiku vzťahu práva, morálky a politiky nie je možné opomenúť v žiadnej spoločnosti. Pojednanie o ňom nepatrí len na akademickú pôdu. Na druhej strane prezentované koncepty s ohľadom na odlišný právny systém a kultúru európskych štátov a taktiež odlišne formulované ciele tj. zníženie demokratického deficitu pri prijímaní niektorých závažných politických rozhodnutí nedokážu plne podchytiť analyzovaný prípad protestných aktivít proti umiestneniu radaru v Českej republike. To ma privádza k záveru, že hoci koncept občianskej neposlušnosti je relevantné poznať v našich zemepisných šírkach a nesporne tu existuje potenciál, že sa s podobným javom v pravom slova zmysle budeme potýkať (neriešená rómska otázka v Slovenskej republike), analyzovaný prípad antiradarových protestov by som za občiansku neposlušnosť neoznačila.

6 Zoznam použitých zdrojov

1. ARENDT, H.: *Civil Disobedience* in Crises of the Republic, Harmondsworth, Penguin 1973
2. ARENDT, H.: Filozofie a politika in Česká mysl. Občasník Jednoty filozofické, 1993
3. ARENDT, H.: Mezi minulostí a budoucností, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2002
4. ARENDT, H.: Život ducha: i. Díl Myšlení, Nakladatelství AURORA, Praha 2001
5. BACKUS, I.: *An Appeal to the Public for religious Liberty (1773)* in Civil disobedience in America: A Documentary History, ed. Weber, D.R., Cornell University Press 1978
6. BARŠA, P.: *Občanská neposlušnost v současné politické teorii* in Politický extremismus a radikalismus v České republice, Masarykova univerzita v Brně 1998
7. BUCHERT, V., GAZDÍK, J.: *USA naléhají: Češi, chcete základnu?* in Mladá fronta Dnes, 26.06.2006, s. 1, A4
8. DWORKIN, R.: *Civil Disobedience and Nuclear Protest* in A Matter of Principle, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1985
9. DWORKIN, R.: Když se berou práva vážně, Oikoymenth, Praha 2001
10. FENDRYCH, M.: *Pocit bezmoci: Jaké mohou být příčiny hladovky proti radaru* in Týden, roč. 15, č.23, s. 74
11. GAZDÍK, J.: *Americké rakety v Česku: máme se bát, nebo je vítat?* in Mladá fronta Dnes, 27.6.2006, Téma, s. 3
12. GUTMAN, A., THOMPSON, D.: Democracy and Disagreement, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, London, 1996
13. HABERMAS, J.: *Tři normativní modely demokracie* in Shapiro, I., Habermas, J.: Teorie demokracie dnes, Filozofia, Praha 2002
14. HART, E. and others: *The Flushing Remonstrance (1657)* in Civil disobedience in America: A Documentary History, ed. Weber, D.R., Cornell University Press 1978
15. HRUBEC, M.: Demokracie, veřejnost a občanská společnost, Filozofia 2004
16. HRUBEC, M.: *Filozofie násilí: atentát a hladovka* in Literární noviny, č. 21/2008 dostupné na http://www.literarky.cz/index_o.php?p=clanek&id=5347&rok=2008&cislo=21

17. Káva o čtvrté, Český rozhlas 2 (Praha), 11.9. 2007 dostupné na
http://www.nezakladnam.cz/cs/468_jan-tamas-na-ceskem-rozhlase-2
18. KOMUNISTICKÝ SVAZ MLÁDEŽE: *Ne základnám USA v ČR* dostupné na
http://www.ksm.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=612&Itemid=87
19. PEHE, J.: *J sme Kocourkov, který nechce riskovat...* in Mladá fronta Dnes, 15.02.2007, s. 7
20. POKORNÝ, J., JANEČKOVÁ, Z.: „*At' Bush táhne už!*“ in Mladá fronta Dnes, roč. 18, č. , s. 4 (5.6. 2007)
21. PROSEK, Z.: *Když argumenty nic nezmohou* in Mladá fronta Dnes, Plzeňský kraj, 13.3.2007, s.3
22. RAWLS, J.: *Politický liberalismus*, Slovacontact, Prešov 1997
23. RAWLS, J.: *Teorie spravedlnosti*, Victoria Publishing, Praha 1995
24. RAWLS, J.: *The Definition of Civil Disobedience* in *Civil Disobedience in focus* (ed. by Bedau, H.A.), Routledge, London 1991
25. RAWLS, J: *Spravodlivosť ako férovosť*, Kalligram Bratislava 2007
26. RAZ, J.: *Civil Disobedience* in *Civil Disobedience in focus* (ed. by Bedau, H.A.), Routledge, London 1991
27. REJŽEK, J.: *O hladovce* in *Lidové noviny*, roč. 21, č. 119, s. 12
28. SCHUMPETER, P.: *Another Theory of Democracy* in Dahl, R.A., Shapiro, I.: *The Democracy Sourcebook*, Cambridge University Press, New York, 2001
29. SLAČÁLEK, O.: *Ovšem* in *A2- kulturní týdeník*, roč. 4, č. 32, s. 23
30. Stenografický zápis 6. Schôdze, 25.10. 2005, bod 24 dostupný na
<http://www.psp.cz/eknih/2006ps/stenprot/006schuz/6-2.html>
31. THOREAU, H.: *Walden and Civil Disobedience*, Houghton Mifflin, Boston 1960
32. UDÁLOSTI ČT dostupné na
<http://www.ceskatelevize.cz/program/10252556792.html?nzv=Ud%E1losti>
33. Ústava ČR dostupné na <http://www.psp.cz/docs/laws/constitution.html>
34. Ústava SR dostupné na <http://www-8.vlada.gov.sk/index.php?ID=1013>
35. WEISBROT, R.: *Freedom bound: a history of american civil rights movement*, Norton, New York 1990

36. TAMAŠ, J.: Prohlášení k přerušení hladovky, 2.6. 2008 dostupné na
http://www.nenasili.cz/cs/1364_prohlaseni-k-preruseni-hladovky-video
37. TLAČOVÉ SPRÁVY iniciativy Ne základnám dostupné na
http://www.nezakladnam.cz/cs/11_tiskove-zpravy
38. PRIEBEH JEDNANIA MEDZI ČR A USA (chronologie) dostupné na
http://www.protiraketovaobrana.cz/obrana.asp?y=obrana/zapojeni_chronologie.htm¶m=2
39. Zákon o jednacím řádu PS dostupné na
http://www.psp.cz/docs/laws/1995/90_index.html
40. Zákon o právu petičním dostupné na
http://abonent.lexdata.cz/lexdata/sb_free.nsf/0/C12571CC00341DF1C12566D400735CD4

ABSTRAKT

Zuzana Zoláková

Občianska neposlušnosť v súčasnej liberálnej demokracii

Bakalárska práca

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav politológie

Vedúci bakalárskej práce: Doc. PhDr. Milan Znoj, Csc.

Praha, 2010

Počet strán: 54

Cieľom záverečnej práce bolo pojednať o rôznych koncepciách a obhajobe občianskej neposlušnosti v diele Ronalda Dworkina, Johna Rawlsa a Hannah Arendtovej a následne ich aplikovať na verejnú debatu, ktorá prebehla vo veci hladovky dvoch aktivistov proti umiestneniu americkej radarovej základne v Českej republike.

Práca je rozdelená do štyroch kapitol. Prvá kapitola a druhá kapitola je venovaná rozboru definícií občianskej neposlušnosti, jej obhájitelnosti a prijateľnosti v podmienkach liberálnej demokratických režimov.

V ďalšej časti sa popisuje protiradarová kampaň zahájená v roku 2006 občianskou iniciatívou Ne základnám, ktorá po dvojročnom úsilí začať verejnú debatu v otázke radaru vyústila do zahájenia hladovky dvoch predstaviteľov iniciatívy a členov Humanistického hnutia Jana Tamáše a Jana Bednáře.

Záverečná kapitola sa zaoberá zlučiteľnosťou metódy hladovky ako formy verejného protestu s koncepciou občianskej neposlušnosti, ako aj cieľmi, ktoré sledovala.

Výsledkom riešenia danej problematiky je odpoveď na otázku využiteľnosti tradičných konceptov občianskej neposlušnosti pre analýzu protestných aktivít, s akými sa v súčasnosti stretávame.

Kľúčové slová:

občianska neposlušnosť, hnutie za občianske práva, iniciatíva Ne základnám, hladovka, referendum

ABSTRACT

Zuzana Zoláková

The Concept of Civil Disobedience in the Contemporary Liberal Democracy

Bachelor Thesis

Charles' University in Prague

Institute of Political Science

Supervisor: Doc. PhDr. Milan Znoj, Csc.

Prague, 2010

Number of pages: 53

The thesis examines different concepts and attitudes towards justification of civil disobedience in the works of Ronald Dworkin, John Rawls and Hannah Arendt.

Conclusions are consequently applied to the analysis of debate on hunger strike of two activists, who protested against deployment of antiballistic missile shield in the Czech Republic.

The thesis is divided into four chapters. The first and second chapter is dedicated to the analysis of definitions of civil disobedience, its tenableness and plausibility in conditions of liberal democratic regimes.

The next part depicts campaign against the antiballistic missile shield started in 2006 by the civil initiative "No to bases", which has led to the start of hunger strike of two of her representatives and members of Humanity movement Jan Tamáš and Jan Bednář. The strike was started after two years of struggling to arouse a public debate concerning radar.

The last chapter deals with compatibility of the method of hunger strike as a means of public protest with a concept of civil disobedience, as well as aims the hunger strike has followed. The result of the research is an answer to a question whether the traditional concepts of civil disobedience are applicable to the analysis of the kind of protest activities we face today.

Key words: civil disobedience, civil rights movement, initiative No to bases, hunger strike, referendum

Čestné vyhlásenie

Čestne vyhlasujem, že bakalársku prácu som vypracovala samostatne a s využitím uvedených prameňov.

Dátum:

.....

podpis študenta

Obsah

- 1 Úvod **Error! Bookmark not defined.**
- 2 Liberálna koncepcia občianskej neposlušnosti **Error! Bookmark not defined.**
 - 2.1 **Ronald Dworkin**..... Error! Bookmark not defined.
 - 2.1.1 *Občianska neposlušnosť ako tzv. „test case“* **Error! Bookmark not defined.**
 - 2.1.2 *Typy občianskej neposlušnosti*..... **Error! Bookmark not defined.**
 - 2.1.3 *Občianska neposlušnosť- morálne právo?*..... **Error! Bookmark not defined.**
 - 2.2 **John Rawls** Error! Bookmark not defined.
 - 2.2.1 *Povinnosť dodržiavať nespravodlivé zákony*..... **Error! Bookmark not defined.**
 - 2.2.2 *Pojem občianskej neposlušnosti*..... **Error! Bookmark not defined.**
 - 2.2.3 *Význam občianskej neposlušnosti* **Error! Bookmark not defined.**
 - 2.3 **Joseph Raz**..... Error! Bookmark not defined.
 - 2.3.1 *Námietky k občianskej neposlušnosti ako právu*. **Error! Bookmark not defined.**
 - 2.3.2 *Občianska neposlušnosť: výnimočný akt v liberálnej spoločnosti***Error! Bookmark not defined.**
- 3 Republikánska koncepcia občianskej neposlušnosti ... **Error! Bookmark not defined.**
 - 3.1 **Hannah Arendt: Občianska neposlušnosť ako symptóm sociálnej zmeny** .. Error! Bookmark not defined.
- 4 Iniciatíva Ne základnám!..... **Error! Bookmark not defined.**
 - 4.1 **Vznik iniciatívy, petičná akcia a odozva**..... Error! Bookmark not defined.
 - 4.2 **Hlasovanie v snemovni vs. referendum**..... Error! Bookmark not defined.
 - 4.3 **Snaha o zahájenie verejnej debaty** Error! Bookmark not defined.
 - 4.4 **Zosilnenie nátlakových akcií a podpis zmluvy o radare****Error! Bookmark not defined.**
 - 4.5 **Hladovka a koncepcia občianskej neposlušnosti** Error! Bookmark not defined.
- 5 Záver **Error! Bookmark not defined.**
- 6 Zoznam použitých zdrojov **Error! Bookmark not defined.**